IX. Jahrgang. Mai—Juni. No. 3.

Zeitschrift
für
HEBRÆISCHE BIBLIOGRAPHIE

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter
herausgegeben
von
Dr. A. Freimann
und
Dr. H. Brody.

Redaktion: Dr. A. Freimann
Frankfurt a. M.
Langestr. 15.

Verlag und Expedition: J. Kauffmann
Frankfurt am Main
Börnestrasse 41.
Telephon 2846.

Jährlich erscheinen 6 Nummern.

Abonnement 6 Mk. jährlich.

Literarische Anzeigen werden zum Preise von 25 Pfg. die gespaltene Petitzeile angenommen.

Frankfurt a. M. | Die hier angezeigten Werke können sowohl durch den Verlag dieser Zeitschrift wie durch alle anderen Buchhandlungen bezogen werden. | 1905.

Inhalt: Einzelschriften: Hebraica S. 65/67. — Judaica S. 67/76. — **Löwenstein**: Messiashoffnung S. 76/79. — **Freimann**: Bibliographie über die Flugblätter von Joseph Süss Oppenheimer. S. 79/81. — **Zeitlin**: Anagramme, Initialen und Pseudonyma S. 81/90. — G-g.: Nachtrag zu G. A. Kohut, Bibliography of the Writings of Mor. Steinschneider S. 90/92. — **Steinschneider**: Miszellen und Notizen S. 92/96. — **Marx**: Bibliographische Miszellen S. 96.

I. ABTEILUNG.
Einzelschriften.
a) Hebraica.

ACHAD HAAM (pseud. Ginsberg U.), על פרשת דרכים, Abhandlungen über verschiedene Zeitfragen. Berlin, Druck von H. Itzkowski, 1903 - 4. II: VIII, 283. III: XII, 283 S. 8⁰.
[T. I vgl. ZfHB. VI, 36.]

ALEXANDER, L., A., שאלות לאמיות, Nationale Fragen und deren Erörterung. Heft 1. Zionismus, Assimilation, Uganda. New-York, Selbstverlag. 1905, 18 S. 8⁰.

BISKO, A., L., פרקי תלמוד, Talmudische Chrestomathie. Warschau, Tuschijah, 1902. 79 S. 8⁰. M. 1,20.

BLOGG, S. E., ספר החיים, Sefer Hachajim. Israelitisches Gebet- und Erbauungsbuch. 8. verm. u. verbess. Aufl. Deutscher Anhang

herausg. von A. *Sulzbach*. Frankfurt a. M., J. Kaufmann, 1905. III, 47 u. VIII, 292 S. 8°. M. 3.

BUCHWALD, S., עקב ענוה, Vorträge über den Pentateuch und talmudische Agadoth. Wien, Industrie, 1904, (4) 17, 28 S. 8°.

CHANOCH BEN ABRAHAM, ויכוח יוסף והשבטים. Exegetischer Vortrag über die Geschichte Josefs und die Stämme. Bartfeld, Druck v. Blayer, 1905. (1), 16 Bl. 4°.

COHEN, R. H., בקשות ופזמונים, 464 Gebete und Hymnen für die Sabbate und Feiertage. Jerusalem, Druck v. A. M. Luncz, 1905, (8) 136 Bl. 12°. M. 3.—

EISENSTADT, B., דור רבניו וסופריו, Biographien von Rabbinen und jüdischen Schriftstellern der Neuzeit. VI. (letzter) Teil. New-York, Selbstverlag, 1905. (4), 72 S. 8°.

[T. V vgl. ZfHB VII, 129.]

ELIESER B. NATHAN, אבן העזר (ראב"ן), Ritualien mit Anmerkungen, unter dem Titel אבני השם und einer Einleitung von S. *Albek*. Warschau, Selbstverlag, 1904. 16 u. 77 Bl. 2°.

[Vom ראב"ן existirt nur eine Handschrift (cod. Wolfenbüttel nr. 4) diese ist nicht alt u. es ist kein Verlust, dass der Herausgeber sie nicht benutzt hat. Die Druckausgabe Prag 1610 ist selten geworden, daher ist der Neudruck dieses auch für die Literaturgeschichte wichtigen Buches recht freudig zu begrüssen. Es fehlt freilich noch der zweite Teil, den der Herausgeber hoffentlich bald nachliefern wird. Die recht fleissig gearbeitete Einleitung lässt die Benutzung der nicht hebräisch geschriebenen hierher gehörigen Studien z. B. Gross' Aufsatz in Monatsschrift 1885 S. 306 ff. vermissen, nach dem manches zu berichtigen wäre. Ein Verzeichniss der לעזים wäre sehr erwünscht, das kann der Herausgeber wohl noch nachliefern. Einleitung und Kommentar werden stets mit Erfolg benutzt werden].

[JAZEB GEBULOT], יצב גבולות, Bannbriefe gegen diejenigen, welche das für קופת ר"מ בעל הנם, bestimmte Geld für andere Zwecke verwenden O. O. 1904. 83 S. 4°.

KLEIN, S., נשמת אדם, 22 Mischnaabschnitte punktiert u. mit jüd. deutsch. Uebersetzung alphabetisch geordnet. M. Sziget, Druck von Wider u. Rosenthal, 1905. 107 S. 8°.

LUNCZ, A. M., המעמר, Hameammer. Recueil d'articles dans toutes les branches des recherches sur la Palestine, publiés en hébreu dans des livres, annuaires revues périodiques et journaux, pendant le siècle passé. Redigés et rangés avec appendices, corrections, remarques et tables de matières détaillées tome I (= Bibliothèque Palestinienne III) Jerusalem, imprimerie de l'éditeur, 1905. 416 S. 8°. M. 5,—

MENACHEM ben Josef ben Jehuda Chazan aus Troyes סדר טרוייש, Seder Troyes. Ritus Troyes. Zum. 1. Male herausg. nach

einer Handschrift der Bibliothek David Kaufmann's s. A. zu Budapest und m. Anmerk. versehen von Max *Weiss*, Frankfurt a. M. J. Kauffmann, 1905. 41 S. 8°. M. 1.—

[Es ist sehr misslich, dass der Herausgeber nur cod. Kaufmann zur Edition benutzt hat. Es will scheinen, dass ihm cod. de Rossi 403, die Handschrift im Besitz des Herrn Manfred Goldschmidt (Frankfurt a. M.) und eine im Besitz des Rabbinerseminars in New York, aus der Marx eine Collation mit dem vorliegenden Texte in dieser Zeitschrift zu geben verspricht, unzugänglich waren. Dass W. aber nicht einmal Brüll's Excerpte aus der מהריל Handschrift der Wiener Hofbibliothek benutzt hat (vgl. Jahrbücher VIII, 68f.) ist ebenso wenig zu erklären, wie die Vernachlässigung der Noten über Josef ben Jehuda die Epstein in Monatsschrift 1897 S. 474 gibt. Nach dieser Probe möge W. es uns nicht verübeln, wenn wir ihm raten, seinen angekündigten Katalog der Kaufmann'schen Handschriften — wenn es noch nicht zu spät sein sollte — mit einem Bibliographen durchzugehen].

[MISCHPAT U ZEDEK], משפט וצדק, Aufruf für die Spenden zu Gunsten der קופת ר״מ בעה״נ O. O. 1904, (2) 179 S. 4°.

STERN, G., ילקוט הגרשוני, Ritualvorschriften zum Schulchan Aruch Orach Chajim, aus verschiedenen Werken gesammelt. Munkacs 1901—4, Selbstverlag, (1) 55 u. 73 Bl. 2°. M. 8.—

---

b) Judaica.

ALCOCK, G. A., Key to the Hebrew Psalter: a lexicon and concordance combineds. London, Stock, 1903.

ANDERSON, R., Bibeln och den moderna kritiken. Oefvers. fran engelskan. 2 uppl. Stockholm, Carlson, 1903. VIII, 192 S. Kr. 2.

BEARDSLEE, J. W., Outlines of an introduction to the Old Testament. New York, Revell, 1903. 215 S. 8°. D. 1,20.

BERLINER, A., Die altfranzösischen Ausdrücke im Pentateuch-Commentar Raschi's. Alphabetisch geordnet und erklärt. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1905. 21 S. 8°. M. 1.—

BLAKE, B., Joseph and Moses, the founders of Israel. Their lives as read in the light of the oldert prophetic writings. Edinburgh, Clark, 1902. 290 S. 8. 4 s.

BONIFAS, H., Les idés bibliques de Spinoza (Thèse de Montauban). Mazamet, impr. Carayol, 1904. 99 S. 8°.

BRUELL, A., Die Mischehe im Judentum im Lichte der Geschichte. Vortrag. Frankfurt a. M. (A. J. Hofmann) 1905. 23 S. 8°. M. 1.

BUTLER, C. E., Old Testament word studies: an attempt to make clear to the reader of the English Bible the exact meaning of one hundred and sixty-five Hebrew words; arranged in groups of synonyms; ed. with introd. by J. T. L. *Maggs*. New York, Abbey Press, [1902]. 164 S. (ill.) 8°. S. 1.

CHAMBERS, A., Our life after death; or, the teaching of the Bible concerning the unseen world. Rev. ed., with appendix. London, Taylor, 1902. 275 S. 8⁰. 3 s. 6 d.

CHEYNE, T. K., Critica Biblica. 1: Jsaiah and Jeremiah; 2: Ezekïel and Minor Prophets; 4: I and II Kings. London, Black, 1903. 2 s. 6 d.

CONDER, C. R., The first Bible. London, Blackwood, 1903. 252 S. 8⁰. 5 s.

— — Bible accuracy as shown by monuments. (Twentieth Century Papers) London, Shaw, 1903. 1 s.

DELÉTRA, CH. L., Recherches sur les vestiges d'un culte des morts chez les anciens Hébreux. (Thése) Genéve, impr. Künding et fils, 1902. 109 S. 8⁰.

DENNERT, E., Bibel und Naturwissenschaft. Gedanken u. Bekenntnisse eines Naturforschers. Stuttgart, Kielmann, 1904. 318 S. M. 5.—

FAGNANI, C. P., A primer of Hebrew. New York, Scribner, 1903. X, 119 S. 8⁰. S. 1,50.

GEYSER, N., Der Kampf um das alte Testament [Aus: „Theol. Arbeiten aus dem rhein. wiss. Prediger Verein.] Tübingen, J. C. B. Mohr, 1905. 46 S. 8⁰. M. 2.—

HAERING, Th., Das Verständnis der Bibel in der Entwicklung der Menschheit. Rede. Tübingen (G. Schnürlen) 1905. 34 S. 8⁰. M. 1.

HILLEL, F., Festpredigten. 1. Heft. Pessach und Schowuaus. Leipnik. Komm. Verl. J. Kauffmann Fraukfurt a. M., 1904. 52 S. 8⁰. M. 1.

HIRSCH, S. R., Worte bei der Schulfeier der Unterrichtsanstalt der israel. Religionsgesellschaft zu Frankfurt a. M. den 9. XI. 1859 am Vorabend der Schillerfeier gesprochen. (Nach stenographischen Aufzeichnungen). 2. unveränd. Aufl. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1905. 16 S. 8⁰. M. 0,50.

HOVEY, G. R., A Hebrew word-book for study and class-room, comprising common Hebrew words grouped by roots, meanings of these words, alphabetical list of them withont vowel points, English list with references to corresponding Hebrew, making an English-Hebrew vocabulary. Richmond, Virginia Baptist Publishing, 1902. 91 S. 8⁰. 40 c.

KENNEDY, J., The note-line in the Hebrew scriptures, commonly called Paseq or Pesiq. Edinburgh, Clark, 1903 IX, 129 S. 8⁰. 4 s. 6 d.

LANGE, Fr., Geschichte des Tempels. Jerusalem, C. Hoffmann, 1899. X, 941 S. 8⁰.

LEVY, G. B., Beginner's Hebrew course I; for instructions in the elements of Hebrew reading and translation; directions and helps for teachers. Philadelphia, Jewish Chautauqua Soc., 1903. 25 c.

LÉVI, Js., Tableaux de lecture hébraïque. Tabl 1—8. Paris, Durlacher, [1903.]

LOEWY, A., Die Echtheit der moabitischen Inschrift im Louvre. Aufs neue geprüft. Wien, Druck von Holzhausen, 1903. 3 Bl., 27 S. 8⁰.

LUCAS, Alice and J. ABRAHAMS. Hebrew lesson book: introd. to D. Yellin's method of teaching Hebrew. London, Unwin, 1903. 1 s.

MACPHIE, J., P. The homelard of the Bible. New York, Revell, 1903. 313 S. (ill.) 8⁰. D. 1,25.

MARGEL, M., Deutsch-hebräisches Wörterbuch 1. Heft. Przemysl 1903. 16 S.

MENDES, J. P., First lessons in Hebrew. Part. 1-2. Savannah, Mendes, 1902. 20 S. 20 c.

MOMMERT. C., Topographie des alten Jerusalem. 3. Tl. Salomons Mauerbau, Die Wasserversorgung Jerusalems, der Mauerbau des Manasses. Leipzig, E. Haberland, 1905. VIII, 174 S. mit Bildnis u. 1 Karte. 8⁰. M. 4,50.

POSNANSKI, A. Schiloh, ein Beitrag zur Geschichte der Messiaslehre. Erster Teil. Die Auslegung von Gen. 49, 10 im Altertume bis zu Ende des Mittelalters. Leipzig, J. C. Hinrichs, 1904. XXXIII, 512, LXXVI S. 8⁰.

[Schiloh ein Beitrag zur Geschichte der Messiaslehre, so nennt sich das vorliegende gross angelegte Buch. Schiloh als Haupttitel ist zutreffend. Denn die Erklärung des Wortes שילה bildet die Hauptschwierigkeit der vielumstrittenen Stelle Gen. 49, 10, den Angelpunkt, um den eine Polemik von anderthalb Jahrtausenden sich dreht. Aber zur Geschichte der Messiaslehre bietet das umfangreiche Buch nur wenig, desto mehr zur Geschichte der polemischen Literatur und der tendenziösen messianologischen Schriftauslegung. Wenn es noch eines Beweises bedürfte für die Zwecklosigkeit, ja Zweckwidrigkeit aller Religionsdisputationen zwischen Juden und Christen, wenn es darauf ankäme zu zeigen, wie gering hierbei die geistige Ausbeute, wie noch geringer der religiöse Gewinn, wie unerspriesslich und unerquicklich alles theologische Gezänke ist und bleibt, — durch das vorliegende Buch wäre der Beweis reichlich erbracht. Je weiter man liest, desto dürrer und dürftiger scheint der Ertrag, und schliesslich läuft alles auf immer neue Wiederholungen alter Behauptungen, auf Compilationen und Plagiate hinaus. Aber wie konnten auch die Christen zu einer Zeit, da in ihren Kreisen die rationelle Bibelauslegung verpönt, die wissenschaftliche

historische Kritik eine terra incognita, die christologische Auffasung des A. T. unbestritten die herrschende war, die Verse Gen. 49, 10 ff. anders, als auf den Stifter der christlichen Kirche deuten? Und wie konnten die Juden anders, als eine so verkehrte und ihren heiligsten Ueberzeugungen zuwiderlaufende Deutung mit aller Entschiedenheit ablehnen? Mochten die christlichen Theologen sich noch so sehr über die Hartnäckigkeit und Verstocktheit der Juden entrüsten, diese waren je länger desto fester von dem Unrecht ihrer Gegner überzeugt. So trug die fortgesetzte Polemik, statt die Ansichten zu klären, nur dazu bei, den Trotz zu nähren und zu festigen. Bis zum Ueberdruss wurden ein Jahrtausend hindurch rostige Waffen immer wieder hervorgeholt, auf beiden Seiten kehren die gleichen Behauptungen pro und contra regelmässig wieder. Originalität findet sich bei den allerwenigsten, die texteskundigen bibelfesten Juden sind hier im Vorteil. Weitaus die meisten beschränken sich darauf, ihren Vorgängern einfach nachzuschreiben, Entlehnungen werden nach mittelalterlicher Sitte ohne Quellenangabe dargeboten, und jeder tut dabei wie auf seine eigene Weisheit sich viel zu gute. Allmählig führte die Polemik zu fortwährenden Wiederholungen und, wenn gar die leidige Sucht durchaus neues, wo möglich schlagendes zu sagen hinzukam, zu immer grösseren Geschmacklosigkeiten. So ist die Lektüre des vorliegenden Buches einer Wanderung durch eine dürre Heide zu vergleichen. Daran ist nicht etwa der Verfasser schuld, sondern der Stoff, der, wenn er nun einmal mit aller Gründlichkeit behandelt werden soll, hier mit sehr grossem Fleisse, strenger Gewissenhaftigkeit und anscheinend lückenloser Vollständigkeit bis zur Reformationszeit aufs gründlichste bearbeitet worden ist. Von den Vertretern der christologischen Polemik zu Gen. 49, 10 vor der Reformationszeit wäre allenfalls noch Finus Adrianus Ferrariensis (Jn Iudaeos Flagellum, Ven. 1538, lib. V, c. 4, fol. 151—157, verfasst im ersten Jahrzehnt des XVI. Jahrh.) nachzutragen. Ueber Finus s. Wolf B. H. II, p. 1025 und 1128 ff. (Im Index bei Wolf fehlt der Name). Vermutlich hat auch das von Finus in der Vorrede gerühmte und dann ausgiebig benutzte Buch des Bischofs Petrus Brutus (Adversus Judaeos pro Christiana fide, Vincentiae 1489, angeführt bei Fabricius, Delectus scriptorum adversus Judaeos p. 576) über Gen. 49, 10 ausführlich gehandelt. Die Weglassung dieser beiden Autoren, die sicherlich nur bereits gesagtes wiederholt haben, tut übrigens dem Werte des vorliegenden Buches keinen Eintrag. Dem Bienenfleisse des gewissenhaften Sammlers alle Hochachtung, der liebevollen Bearbeitung des Stoffes ein volles Lob, dem redlichen Bemühen des Verf., die vorhandenen Texte möglichst vollständig zu bringen, möglichst eingehend zu erläutern, möglichst ausgiebig zu verwerten, aufrichtige Anerkennung. Aber der Verf. ist in dem Streben erschöpfend zu sein — meinem Empfinden nach — zu weit gegangen, nicht allein bis zur Erschöpfung des Stoffes, sondern auch bis zur Erschöpfung des Lesers, der durch die vielen Wiederholungen derselben Auslegungen, Darlegungen und Widerlegungen schliesslich ermüdet wird. Selbst bei oberflächlicher Lesung muss es auffallen, dass der Verf. zwecklose Wiederholungen nicht zu vermeiden sucht. Wozu z. B. erst die ausführliche Inhaltsangabe einer Erklärung, die dann in nahezu wörtlicher Uebersetzung aus dem Hebräischen oder Lateinischen noch einmal wiederholt wird? Z. B. S. 108, 182 und oft. In vielen Fällen hätte auch statt der wörtlichen Uebersetzung ein Auszug die gleichen Dienste getan. Nachdem S. 127 ff. die Erklärung des Samuel b. Meïr erst aus-

züglich in aller Ausführlichkeit und dann noch einmal in extenso gegeben ist, wird S. 129 dieselbe Erklärung, die sich ohne Angabe der Quelle im Kommentar über die Chronik findet, wieder im vollen Umfange angeführt. Die im Beleg No. 67, Anhang, S. XXIX ff. vollständig abgedruckte, S. 163 ff. übersetzte Auslegung des Nachmanides kehrt nochmals ausführlich als Citat aus Bachja b. Ascher, Anhang S. XXXIII ff. wieder, und auch dieses Citat wird S. 172 in wörtlicher Uebersetzung S. 172 ff. unverkürzt gebracht. Der im Anhang S. XXXV ff. abgedruckte Beleg No. 72 aus Jakob b. Aschers Pentateuch-Kommentar ist bis auf den Schluss nichts weiter als eine Aneinanderreihung älterer Erklärungen z. St. Wozu also hier und in der Uebersetzung S. 177 ff. zum zweiten oder gar dritten und vierten Male die volle wörtliche Wiedergabe, wo doch ein einfacher Hinweis auf die von Jak. b. Ascher erwähnten Erklärungen seiner Vorgänger genügt hätte, um einige Druckseiten zu sparen? Man kann doch nicht umhin, den Verf. der Vorliebe für Weitschweifigkeit zu zeihen. Bei der Häufigkeit von Citaten hätte der Verf. gut getan, besonders häufig vorkommende mitunter recht ausführliche Büchertitel durch freigewählte Chiffern zu ersetzen. P F hätte z. B. genügt um den Titel des oft citierten Werkes Raymundi Martini Pugio fidei adversus Mauros et Judaeos zu ersetzen. Aber selbst abgesehen von den Wiederholungen ist das Buch ausserdem durch zweckloses und nicht hierhergehöriges, wenn auch gelehrtes und interessantes Beiwerk namentlich in den Anmerkungen allzusehr belastet. Viele Anmerkungen sind überflüssig, da sie mit dem eigentlichen Thema nur lose zusamenhängen. Ob die zahlreichen Anmerkungen über Messiasnamen, Erlösungsjahre, messianische Bewegungen Exilshäupter, Davididen zur Geschichte der Auslegung von Gen. 49, 10 gehören, mag dahingestellt bleiben, aber statt der vielen zerstreuten Anmerkungen wäre eine Reihe von besondern Excursen hierüber als Nachtrag zum Buche besser am Platze gewesen. Das ganze Cap 1, S. 4—19, das Spuren ältester Auslegung nachweisen will, hätte ohne Schaden wegbleiben können, da diese Spuren in allen den Stellen, wo der Verf. sie gesucht hat, sich nicht finden lassen, sondern erst in den ältesten Versionen. Von S. 36 –41 gehört nur S. 36, Z. 25—31 und Anm. 2 das. zur Sache. Ebenso ist S. 48—49, Z. 3, S. 51 die Stelle aus Clemens Alexandrinus, S. 52 Absatz (4) aus Tertullian, S. 53, Abs. (5) b, S. 99, Abs. (1) aus Eldad ha-Dani, S. 285 d) bis 287 über die Samaritaner, S. 291, S. 295 Abs. (7) S. 450 Abs. (1, S. 452 Abs. (3) und manches andere überflüssig. S. 66—71 gehört nicht eigentlich zur mittelalterlichen, sondern zur neuzeitlichen Auslegung von Gen. 49, 10, die erst im zweiten Bande besprochen werden soll. Statt des wohltuenden Strebens nach Kürze und Selbstbeschränkung verrät das Buch ein Wohlgefallen an Ausführlichkeit. Wo nur immer Gelegenheit sich bietet, ein Stück Gelehrsamkeit anzuknüpfen, kann der Verf. der Verlockung nicht widerstehen. Die vielen Wiederholungen anstatt der Verweisungen auf früher gesagtes oder später zu sagendes erhöhen freilich die Bequemlichkeit der Benutzung des Buches, da sie dem Leser oftmals das Nachschlagen ersparen. Zu den zwecklosen, mitunter sogar störenden Zutaten des Buches gehört auch die Hinzufügung von Jahreszahlen zu fast jedem im deutschen Texte vorkommenden biblischen und nachbiblischen Eigennamen und Faktum. Gewiss beabsichtigte der Verf., dadurch den wissenschaftlichen Wert seines Buches zu erhöhen. Aber machen denn die hinzugefügten Zahlen auf Wissenschaftlichkeit Anspruch? Das wird der Verf. zum mindesten in Bezug auf die Zeit-

angaben aus der biblischen Geschichte nicht behaupten wollen. Aber auch manche seiner nachbiblischen Zeitdaten wären mit einem grossen Fragezeichen zu versehen. Man sehe nur z. B. die Listen von chronologischen Angaben S. 43, 80, 81, 115, 221, 270, 335 Anm. 1. Einen eigentümlichen Eindruck macht es vollends, wenn die richtigen Angaben des Verf., die er in die mittelalterlichen Texte in Klammern einschaltet, mit der chronologischen Annahmen der zu erklärenden Texte im Widerspruch stehen. So ist es z. B., da die jüdischen Schriftsteller des Mittelalters durchweg das Jahr 68 als Datum der Tempelzerstörung annehmen, unangebracht und im Sinne des zu erklärenden Textes auch unrichtig, wie es der Verf. tut, in der Uebersetzung mittelalterlich-hebräischer Texte, wo von diesem Ereignisse die Rede ist, jedesmal die richtige Jahreszahl 70 hinzuzufügen. Desgleichen, wenn in einem mittelalterlichen Texte eine Stelle aus Jes. 40—66 citiert wird, ist es falsch, wie der Verf. es S. 378 tut, die Jahreszahl für Deuterojesaia „(um 516)“ hinzuzufügen. Aehnliches gilt von den Jahreszahlen, die S. 74 zur Erklärung einer Stelle aus Augustinus dienen sollen. Wie störend wirkt im Texte S. 85 die Zahl (1320–1020) für einen Zeiraum von „fünfhundert“ Jahren, S. 94 die Zahl 586—36 für einen Zeitraum von „siebzig“ Jahren, S. 253 die Zahl (66—70) für den Zeitpunkt „hundert Jahre nach dem Tode Jesu“! Weniger störend, aber doch der Berichtigung bedürftig sind einige mitunterlaufene Ungenauigkeiten oder Druckfehler in bibliographischen Angaben. Statt Editio Sora (S. 27 vorl. Z.) soll es heissen Ed. Jjar; statt Bologna 1582 (S. 28, Z. 4) l. Bol. 1482; das. Z. 7 st. Sabionetta 1577 l. Sabbioneta 1557; S. 40 vorl. Z. st. 1554 l. 1544; S. 66 Z. 8 st. 1543 l. 1546; S. 180 Anm. st. Mantua 1526 l. M. 1562. S. 28 Z 18 ff. ist im Citat aus Menasseh (so richtig st. Manasse) b. Israel, Conciliador I, S. 122 (so richtig st. S. 119) zu corrigieren: aquel que á el (el reyno) st. anquel que a el (sc. el regno). Ausserdem ist diese Auslegung nicht eigentlich „gemäss der Anweisung Bachjas“, sondern wie in Conciliador am Rande bemerkt ist, nach Ber. Rabba c. 99. — Die S. 121, Anm. 1 angeführte Stelle aus Weidner S. 410 findet sich nicht dort, sondern S. 270. Eine andere S. 201 Anm. 2 angeführte, angeblich bei Weidner vorkommende hebräische Stelle habe ich l. c. nicht auffinden können. Es braucht wohl nicht erst ausdrücklich gesagt zu werden, dass diese kleinen Ausstellungen, wie auch die folgenden Berichtigungen dem umfangreichen Buche nichts von seinem Werte nehmen wollen. Nach einer kurzen Einleitung, worin die Massora und der texteskritische Apparat zu Gen 49, 10 sorgfältig zusammengestellt ist, behandelt der Verf. in 18 Capp. in chronologischer Anordnung die Spuren ältester Auslegung, die alten Versionen, die jüd. Traditionsliteratur, die Kirchenväter, sodann die gaonäische Zeit, die Exegese der spanischen Glanzperiode, die Darschanim, die nordfranzösische Exegetenschule, die apologetische und polemische Literatur (der Juden), die jüd. Bibelexegese bis zum Ende des XV. Jahrh., die Disputationsliteratur, die Karäer, die Samaritaner, schliesslich in Cap. XIV—XVII die christliche Exegese und Polemik, in Cap. XVIII die arabischen Autoren. Die überaus sorgfältig gearbeiteten Register bieten alles nur wünschenswerte. Die zum Schluss in einem besonderen Anhang S. III—LXXVI abgedruckten 111 hebräischen und arabischen Belege, zum Teil aus handschriftlichen Quellen, sind eine wertvolle Beigabe. Genügt schon ein Blick auf das Inhaltsverzeichnis, um die reiche Fülle des im Buche verarbeiteten Materials erkennen zu lassen, um wie viel mehr wird der aufmerksame Leser und Benutzer

dieses Buches die mühselige Arbeit des Verfassers, die Frucht vieljährigen Fleisses zu würdigen wissen. Ich gehe nunmehr daran, eine Anzahl von Einzelheiten zu berichtigen, die mir beim Lesen aufgefallen sind. S. 2 Z. 5ff. giebt der Verf. an, dass Matnoth Kehunah nicht שִׁלֹה, sondern שילה und als Kere am Rande שלו liest. Diese Angabe aber und die im Anhang S. III angeführte Belegstelle No. 1c geht wohl auf Minchath Schai zurück, nicht aber auf die primäre Quelle, den Kommentar Matnath Kehunah selbst. In den mir vorliegenden Ausgaben dieses Kommentars finde ich nur: ושילה פירש שהמלוכה שלו, also ganz wie bei Raschi. Davon, dass Matnoth Kehunah שלו gelesen habe, steht hier nichts.[1]) — Zu S. 37 l. Z.: Die Uebersetzung des Verf. verdunkelt den Sinn. בעייא אנא מיחנקוניה bedeutet: ich möchte ihn (sc. meinen Sohn) erwürgen" und die Hinzufügung סנאיהון דישראל soll die gegen den Sohn ausgesprochene Verwünschung unschädlich machen, indem sie auf die Feinde Israels abgelenkt wird. S. 38 (Mitte) ist vom Patriarchen R. Jehuda I. die Rede, „mit dem der Prophet Elia Verkehr pflog". Der Verf. will doch diesen Verkehr nicht etwa als historische Tatsache hingestellt haben. — Zu S. 41: Die vom Verf. im Anhang, Beleg No. 19 vorgenommenen Verbesserungen des Tanchuma-Textes scheinen mir nicht genügend gerechtfertigt. So ist namentlich der Anfang des Textes: לא יסור שבט מיהודה זה כסא מלכות שנ׳ כסאך אלהים עולם ועד שבט מישור מלכותך durchaus nicht verbesserungsbedürftig. — Zu S. 101, Z. 11 und 12. Die Annahme des Verf., dass Dunasch gleich Saadia (vgl. § 156 in der Schrift Dunaschs gegen Saadia) das Wort יקהת von der Wurzel קהל abgeleitet habe, bedarf insofern der Berichtigung, als die Notiz bei Dunasch ולו יקהת עמים יתקהלו עמים nicht die Ansicht Dunaschs, sondern nur die Erklärung Saadias enthält. Die Gegenbemerkung Dunaschs hierzu fehlt. — S. 110, Z. 1 st. „Abnahme" besser „Verringerung"; das. Z. 4 st. „bis ich getan habe" erfordert der Sinn „[auch nicht] bis ich getan haben werde". — S. 117 Z. 14 v. u. st. im Hause l. vom Hause; das. Z. 9 v. u. ist תרועם mit „du wirst sie weiden" unrichtig übersetzt; das. Z. 5. v. u. sind die Worte „und im kleinen Synhedrion" eine vom Herausgeber vorgenommene Interpolation des Textes im Anhang S. XII, Beleg Nr. 32. — Zu S. 121 Z. 3 v. u. „Tausend ist das Allgemeine, das Besondere ist „של״ה" ist nicht genug verständlich. Der Sinn der Stelle (s. Beleg Nr. 33) ist, dass in der Zahl 1335 die runde Hauptsumme (הכלל) tausend, die dazu gehörige detaillierte Summe (הפרט) 335 beträgt. — Die Uebersetzung S. 123. Z. 16ff. (vgl. Beleg Nr. 33) ist unrichtig. Die von Tobia b. Elieser gefundene Andeutung im Zahlenwerte von הסתר אסתיר besteht darin, dass der Buchstabe א von אסתיר als nicht zur Wurzel gehörig, die Zahl אלף = 1000 andeuten soll, der Zahlenwert der übrig bleibenden Buchstaben zusammen 335 beträgt. — Zu S. 126, Z. 7 v. u. עיקר נופל bei Raschi bedeutet nicht, wie der Verf. übersetzt, „verba quiescientia", sondern einen Wurzelbuchstaben, der auch wegfallen kann, נופל = labil. — S. 139 Z. 26 st. „Der Ungläubige" l. „der Christ". — S. 140 Z. 19–23 ist ungenau übersetzt. Namentlich muss es st. „während der Termin eintrifft, noch den früheren Rang zu behaupten" heissen: „so lange der bestimmte Termin noch nicht gekommen ist, [jedenfalls] den bisherigen Rang zu behalten". — S. 143 Z. 3 und 4 sind die Anführungszeichen und der Hinweis auf Esther 9, 28 zu streichen, weil die Stelle kein Citat aus der Bibel ist. —

[1]) Wohl aber in der Ed. pr. Salon. 1594. [Nachträgliche Anm. des Rezensenten.]

S. 148 Z. 10—15, wie auch die Anm. 3 das. scheinen hier deplaciert und zu S. 153, Absatz (9) zu gehören. — S. 153 Z. 9 und 154 Abs. d) (vgl. auch S. 148, Anm. 3) ist מרים מגדלא שיער נשיא „Maria Magdalena mit den langen Frauenhaaren“ übersetzt. Ich glaube nicht, dass der Tossaphist (s. Beleg Nr. 59) diese Worte aus b. Sanhedrin 67 a so falsch verstanden haben kann. — S. 154 Abs. b) st. „an den es wiederum zurückfallen wird“ muss es heissen „wird es wiederum an ihn (sc. Jehuda) zurückfallen“. Nach dem Worte „schwinden“ ist statt des Komma ein Punkt zu setzen. Dann erst gibt alles den rechten Sinn. — S. 155 Z. 3 v. u. st. „weil sie sonst nicht ähnliches Zweifelhaftes in der Thora finden“ muss es heissen: „weil sie sonst in der Thora nicht ähnliches finden, woran die sich halten könnten“. — S. 157 Z. 7 „worauf dann König David lebte“ ist unrichtig übersetzt. כי אז היה מלך דוד (Beleg No. 62) „denn damals wurde David König“. Der Verf. hat aus Versehen חיה st. היה gelesen. — S. 158 Z. 13 ff. ist ein Missverständniss. Nicht ein Citat aus Kohelet (12, 2—4) wird im hebräischen Text gegeben, sondern וכן וסגרו דלתים (hebr. Beleg Nr. 63 Z. 5) bedeutet „und damit sind (dem Angreifer die Pforten verschlossen“. Das. Z 19, von „Das Wort עד“ angefangen gehört nicht mehr zu Abs. a), sondern damit beginnt eine neue Erklärung: „Auch lässt sich das Wort עד ähnlich negativisch fassen“ (hebr. גם יקבל עד שולל הענין, der Uebersetzer hat das Wörtchen גם übersehen). Demgemäss muss es auch Z. 22 st. „Richtiger noch kann der Sinn gefasst werden“ heissen: „und das richtige ist“. Im hebräischen Texte Beleg No. 63 ist die erste Erklärung mit dem Worte ויחזירם Z. 8 zu Ende, die zweite beginnt mit גם יקבל und reicht bis S. XXVIII Z. 3. — Die Uebersetzung der Soharstücke S. 168 ff. (Belege 67 a—f ist an mehreren Stellen verfehlt, so namentlich in Beleg 68 a, wo der Uebersetzer Z. 2 und 8 מוֹרָשָׁה st. מוּרְשָׁה gelesen und der Uebersetzungsfehler „das Erbe“ statt „der Bevollmächtigte“ die ganze Stelle unverständlich macht, die eine weitere Misshandlung dadurch erfahren hat, dass der Druck- oder Schreibfehler וקרא ימא (st. וקרע ימא) die Uebersetzung verschuldete „und er das Meer... durchlas“ st. „und er das Meer. . . spaltete“. Beleg 68 b Z. 1 bezieht sich דאיהו auf משה, nicht aber auf דרגא. Beleg 68 c Schluss ולו יקהת אתזון ולו״י קהת ist doch völlig klar. Wie kam nur der Verf. zu der Uebersetzung S. 168 Z. 15: „um ו״י vollzieht sich die Sammlung“? Beleg 68 d, Z. 1 וישלחהו ה׳ אלהים מיד משיחא דהוה בג״ע ist vom Verfasser unrichtig übersetzt worden (מיד משיחא „von der Seite des Messias“), während מיד hier (wie auch Z. 7) „sofort“ heisst und משיחא das in וישלחהו gemeinte Objekt ist, also: „Gott schickte ihn weg, sofort, nämlich den Messias, der im Paradies gewesen war“. Beleg 68 f, Z. 3 ד׳ ענפין ist S. 169 Z. 6 irrtümlich mit „wie Flügel“ übersetzt und auf Ez. 1, 6 verwiesen! Verfehlt ist auch S. 169 Z. 22 ff die Uebersetzung des hebr. Textes Beleg 68 f, Z. 12. — S. 205, l. Z. st. „bis er viele Felder besitzen wird“ muss es heissen „so dass er sogar viele Felder besitzen wird“. — S. 208 Z. 2 st. בדרך מוסר „als Zurechtweisung“ übersetzt, während es doch „aus Höflichkeit“ oder „aus Anstand“ bedeutet. Das. Z. 6 v. u. und S. 209, Z. 2 st. vagare l. vacar. — S. 239 Z. 12 v. u. und 10 v. u. muss das sinnstörende Fragezeichen durch einen Schlusspunkt ersetzt werden. — S. 251, Z. 5 v u. ff. stossen wir wiederum auf ein Missverständnis. Chajim b. Musa hat nicht unter שילה den Kaiser Titus verstehen wollen, sondern (vgl. hebr. Text: ולפי העתקתם שלא נאמינה מי יאמר לנו שזה השלוח לא היה טיטום) nur gesagt: Nach

der christlichen Uebersetzung von שילה mit „Gesandter“, an die wir Juden nicht glauben, wäre es eine Behauptung, gegen die man nichts einwenden könnte, dass unter diesem Gesandten Kaiser Titus gemeint sei. — S. 273 Abs. 6, Z. 8 „und gegen ihn kehren sich die Schwerter und Geschosse der Völker“ ist eine unrichtige Uebersetzung des Textes im Anhang S. LXX l. Z. ולו יקהת חרבות ושלח של כל עמים. Der richtige Sinn ist: „und ihm wird beschieden sein die Abstumpfung der Schwerter und Waffen aller Völker“. Die das. hinzugefügte Anm. 2 „vgl. קשים לגוף כחרבות“ ist mithin völlig unangebracht. — S. 275 Z 9 v. u. st. „zu מיהודה“, das im hebr. Texte nicht steht und auch keinen rechten Sinn gibt, muss es heissen „zu שילה“. Denn מבין רגליו ist Parallelismus (כפל הדבר) zu dem lautlich mit der Wurzel שול in Verbindung stehenden שילה. — S. 278, Z 2 st. „von verwandter Wurzel“ muss es heissen „von verschiedener Wurzel, aber gleicher Bedeutung“ (hebr. חלוקי עיקר אחודי ענין). Der Sinn ist, dass שלה (rad. von תשלה) und שיל (rad. von שילה), obwohl es verschiedene Wurzeln sind, doch dieselbe Bedeutung haben. — S. 278 Z. 15 st „das Schwa ist stumm“ muss es heissen „das Jod, das mit Schwa punktiert sein sollte, wird stumm“; das. vorl. Z. st. „als Schwa mobile“ muss es heissen „mit Schwa mobile“. — Anhang S. LVI Z. 12 st. ואדה l. וארה, span. vara. — Einige sprachliche Unebenheiten sollen auch nicht unerwähnt bleiben. S. 86 Z. 4, S. 90 Z. 8 und sonst bedient sich der Verf. des Fragwortes „wieso“, das in der Schriftsprache nicht zu gebrauchen ist. — S. 87 Z. 20 ist von einem „leiblichen Thron“ die Rede, gemeint ist der irdische oder weltliche Thron, S. 115, Z 11 v. u. „vorm Tode“!, das. Z 7 v. u. „wegen dieser Verdienstlichkeit“ st. „wegen dieser Verdienste“. S. 107, Anm. Z. 1 „in dessen Kommentar“, wo es unbedingt „in seinem Kommentar“ heissen müsste. Im hebräischen Texte, Anhang S. XI, Z. 12 ist המוציאך in המוציא, S. XXVI l. Z. שילה in שלה zu verbessern. Für treffliche Ausstattung des Buches hat die Verlagsfirma Hinrichs in gewohnter Weise aufs beste gesorgt. Möge es dem Verf. gegönnt sein, den versprochenen zweiten Band, der über die Auslegung von Gen. 49, 10 in der Neuzeit alles bemerkenswerte bringen soll, bald zu veröffentlichen und damit eine Arbeit zu vollenden, die seiner wissenschaftlichen Bega ung und seinem ausdauernden Sammelfleisse ein schönes Zeugnis ausstellt und die theologische Gelehrtenwelt zu aufrichtigem Danke verpflichtet. — *Porges*].

PREISWERK, H., Der Sprachwechsel im Buche Daniel. (Diss.). Bern 1903. 120 S. 8⁰.

REINACH, TH., Jewish coins. Translated by Mary *Hill*. Appendix by G. F. *Hill*. London, Lawrence, 1903. 96 S. (ill.) 8⁰. 3 s. 6 d.

ROSENAU, W., Hebraisms in the authorized version of the Bible. Baltimore, Friedenwald Co., 1902. 283 S. 8⁰. D. 2

RUZICKA, R., Beiträge zur Erklärung der nomina segolata im Hebräischen. [Aus: „Sitzungsber. d. böhm. Gesellschaft der Wissensch.“] Prag (F. Rivnác) 1904. 14 S. 8⁰. M. 0,20.

SAWARKAR, S., Recent discoveries and the Old Testament. (In Marathi.) Bombay, Tract and Book Soc. 1903. 218 S. 8⁰.

SCHLOEGL, N., Libri Samuelis (= Libri veteris testamenti . . . in formam originalem redacti a. N. Schloegl aliisque) Wien, Mayer u. Co., 1905. X, CXXXV, 66 S. 8°. M. 12,80.

SMITH, W., Robertson: Das alte Testament, seine Entstehung u. Ueberlieferung. Grundzüge der alttestamentl. Kritik, in populär-wissenschaftl. Vorlesungen dargestellt. Nach der 2. Ausgabe des englischen Original - Werks: The old Testament in the Jewish Church" ins Deutsche übertragen und herausg. von J. W. *Rothstein.* Billige [Titel-]Ausgabe. Tübingen, J. C. B. Mohr, [1894] 1905. XIX, 448 S. 8°. M. 4,50.

STADE, B., Bibl'sche Theologie des Alten Testaments. 1. Bd. Die Religion Israels u. die Entstehung des Judentums. 1. u. 2. Aufl. (= Grundriss der theologischen Wissenschaften 17. Abteilung II. T. 2. Bd.). Tübingen, J. C. B. Mohr, 1905. XII, 383 S. 8°. M. 6.—

STEWART, R. L., The land of Israel: text-Book on physical and historical geography of Holy land, emboying results of recent research. London, Revell, 1903. 382 S. 18 K. (ill.) 8°. 5 s.

SYRIA AND PALESTINE. Handbook for travellers. Rev. ed. (*Murray's* handbooks). London, Stanford, 1903.

UNGNAD, A., Ueber Analogiebildungen im hebräischen Verbum. Beiträge zur vergleichenden Grammatik der semit. Sprachen. T. 1. (Diss. Bern). Leipzig, Druck von Pries, 1903. 32 S. 8°.

[Erschien vollständig in „Beiträge z. Assyriol. u. sem. Sprachwissenschaft" 1903.]

II. ABTEILUNG.

Messiashoffnung.

Von

Dr. L. Löwenstein (Mosbach Baden).

Das dem gläubigen Juden alltäglich zum Bewusstsein gebrachte Festhalten an der Messiashoffnung, die eine der 13 Glaubensartikel bildet, ist nicht nur in der jüdischen Anschauungsweise, sondern auch im optimistischen Charakter des jüdischen Volkes tief begründet. Auch in den Erzeugnissen der jüdischen Literatur hat die Messiashoffnung ihren Ausdruck gefunden und sehr häufig ist das Druckjahr oder ein sonstiger פרט in einem Satze oder Worte angedeutet, der mit dieser Hoffnung in engstem Zusammenhang steht. Ich gebe hier eine bibliographische Zusammenstellun der betr. Stellen in

chronologischer Reihenfolge und in bunter Auswahl, die sicherlich noch bedeutend vergrössert werden kann. Ausser meiner eigenen Bibliothek habe ich für vorliegenden Zweck die Kataloge von Steinschneider, Roest und Benjakob zu Rat gezogen. Für eine ausführliche Behandlung dieses Gegenstandes dürfte auch eine Vergleichung mit den von Zunz zusammengestellten Erlösungsjahren (Ges. Schr. III, 224) nicht ohne Interesse sein.

כלבו Ed. pr. (Neapel? 1490?) והאל יחוש מוסר הבית והבנין אמן סלה
Dasselbe (Konstantinopel 1519) גאולתנו במהרה בימינו וכי״ר
מעשי ה׳ (Venedig 1583) הנני שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה׳
נביאים וכתובים (Krakau 1593) גאולה באה
הלכות אלפסי (Krakau 1597) משיחנו יבא ויגאלנו במהרה בימינו וכו׳
מנהגים Eisik Tyrnau (Basel 1598) משיח
שאלות הנשמה (Prag 1598) משיח
דרשות von Salomo Molcho (Krakau 1598) משיח
אמרי נעם (Krakau 1598) משיח
ש״ע חשן משפט (Venedig 1598) משיח
לבוש עיר שושן (Krakau 1598) וירם קרן משיח
מעשי ה׳ (Krakau s. a. 17. saec.) הנני שולח לכם את אליהו הנביא לפני
בא יום ה׳ הגדול והנורא
ק״ל שמחה (Prossnitz 1602) המשיח
דרוש נאה (s. l. e. a. Prag 1603?) גאולה באה באליה המשיח
באר משה (Prag 1604) משיחו
פירוש על תרגום יונתן (Prag 1609) צמח דויד יצמיח ויגאל
גנת אגוז (Hanau 1614) טוב משיח
עין שתול (Venedig 1618) ביום ההוא יהיה וכו׳
שו״ת מנהיר עיני חכמים (Venedig 1618) נחם ה׳ ציון
קול בוכים (Prag 1621) אלקי׳ שבות עמו יגל
אהבת ציון (Lublin 1639) דוד בן ישי יבא
ס׳ חסידים (s. l. 1639 Krakau) למשיחי (Approb.)
אהבת חשם (Krakau 1641) משיחך יבא
dasselbe (Lublin 1645) תבא גאולה
ברית הלוי (Lublin 1645) תבא אליה במהרה אמן
ס׳ הבהיר (Amsterdam 1650) תושע יהודא
מאמר חמישי וששי מס׳ עשרה מאמרות (Hamburg 1662) כי יום נקם בלבי
שנת גאולי בא
חשן המשפט (Amsterdam 1663) ימי המשיח
ס׳ הגן (Amsterdam 1663) תבא אליהו הנביא ומלך המשיח במהרה בימינו אמן אמן
מצבה des ש״ך (gest. 1663) היום בא משיח לגאול
תפלות ותחנות (Venedig 1665) משיח נגיד
בית הלוי (Venedig 1666) ובאו ציון ברנה
סדר תיקון היום (Konstantinopel 1666) נתן לנו זכות להתעורר לב אנשי קודש
יגל לבנו בישועתך (Anspielung auf Nathan Gazati u. Sabtai Zwi)

תיקון קריאה ליום ולילה (Amsterdam 1666) מושיע (und ähnliche Anspielungen auf Nathan und Sabatai)
סליחות לאשמורת הבקר (Amsterdam 1666) מושיע
נחלת שבעה (Amsterdam 1667) משיח בן דוד בא
dasselbe קרב קין משיחינו (Schluss der Einleitung)
dasselbe משיח בן דוד
dasselbe יבא משיח במהרה בימינו
ארבע חרשים (Frankfurt a. O. 1680) משיח בן דוד בא יבא
צחקן מלומד (Leipzig 1683) תפול מלכות גוג
ש״ע י״ד (Wilmersdorf 1686) תבא עלינו אור הגאולה
שו״ת אבן השהם (Dyhernfyrth 1733) שנת קיבוץ גליות (1689 vorletzte Seite)
מחזור (Amsterdam 1689) שולח לכם את אליה הנביא
קונטרס (Sulzbach 1692) יבא שילה ולו יקהת עמים
עלה דיונה (Fürth 1694) משיח בן דוד בא יבא (letzte Seite)
ככבא דשביט (Amsterdam 1695) לבשי בגדי תפארתך ירושלים
מקוה ישראל (Amsterdam 1698) אסף אאסוף יעקב כלך
משיח יגאלנו und המשיח בן דויד יבוא (Amsterdam 1698) תלמיד צחקן מוסרי
תפארת הגרשוני (Frankfurt a. M. 1699) ובן דוד במהרה יבא ויגאלינו
חומש בלשון אשכנז (Amsterdam 1703) יבא שילה ולו יקהת עמים
מדרש רבות (Frankfurt a. O. 1705) גאולה תהיה
קיצור של״ה (Amsterdam 1707) הנה שולח את אליה הנביא
משנת ר׳ אליעזר (Frankfurt a. O. 1707) משיח בן דוד בא ויגאל
כפתור ופרח (Amsterdam 1709) ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל
ס׳ הגן (Amsterdam 1713) תבא עלינו גאולה
אורי וישעי (Berlin 1714) עד כי יבא שילה (Approb.)
טייטשי אפטיק (Offenbach 1715) וישלח לנו הגואל ויבנה לנו בנין אריאל
פנים מאירות (Amsterdam 1715) הנני שולח לכם את אליהו (Approb.)
אבקת רוכל (Amsterdam 1716) חסד למשיחו לדוד ולזרעו
נפן יחידית (Hanau 1717) אות למשיח
מנהגים (Frankfurt a. M. 1717) הישיבה ברצונך את ציון וכו׳
ים של שלמה מס׳ יום טוב (Offenbach 1718) בעתה אחישנה
מטה יהודה (Offenbach 1721) המשיח בן דוד וגם אליהו
מציאת עזרי (Amsterdam 1727) מנחם ציון ובונה ירושלים
באר רחובות (Sulzbach 1730) ציון במשפט תפדה
ראשית חכמה (Konstantinopel 1736) בא זמן הישועה
שו״ת השיב ר׳ אליעזר (Neuwied 1748) ביום ההוא יהיה וכו׳
שו״ת רדב״ז (Venedig 1749) ביום ההוא יהיה וכו׳
ס״ג לתורה (Frankfurt a. M. 1766) תבונן ותיסד קרית כלילת יופי
גיא מטורייא (Hasenpot 1772 — Msc.) בא יבא אליהו ומלך המשיח
מעשי ה׳ (Haag 1777) ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה (letzte Seite in Bezug auf das Jahr 1580)
עין החיים (Livorno 1783) מבשר אתן
ביאור על חד גדיא (London 1785) גאולה תהי׳ לנו

נחלת יעקב (Fürth 1793) לעת הגאולה (letzte Seite)
ספרי (s. l. 1793) בא יבא המבשר טוב
אור החיים (Zolkiew 1799) מבשר טוב
פתיחות ושערים (Zolkiew 1799) מבשר טוב
יקרא דשכבי (Altona 1799) מבשר טוב
ציון לנפש חיה (Prag 1799) היטיבה ברצונך את ציון
יין הרקח (Dyrhenfurt 1811) יבא מבשר טוב
שירי ברכה (Salonik 1814) ובא לציון גואל ולשבי וכו׳
ראשון לציון (Wien 1815) ראשון לציון . . . מבשר
הלכות ימות המשיח (Berlin 1822) שיפרו בני עמי
ישועות משיחו (Karlsruhe(?) 1828) ביאת משיח צדקך (Approb.)
תהלים עם משפט צדק (Breslau 1830) רחמנא . . . לן . . . משיחא
ש״ס (Czernowitz 1848?) משיח צדקינו
מבשר צדק (Lemberg 1850) בן יבא מבשר צדק
ריטב״א על מס׳ ר״ה (Königsberg 1858) והיה ה׳ למלך על כל הארץ
שו״ת מהגאונים בתראי (Czernowitz 1860) עת פדיון
שו״ת ישראל ברונא (Stettin 1860) בשנה הזו יבוא לציון גואל
מדרש משלי (Stettin 1861) יבא משיח צדקנו

Bibliographie der Flugschriften über Joseph Süss Oppenheimer.

Von **A. Freimann.**

(Schluss).

Bernard Christoph David, Linguar. Orient. Lectoris zu Tübingen, Ausführlicher Discurs Mit Einem seiner guten Freunde Von allem, Was Ihme in den drey letzten Tagen des unglücklichen Jud Süss Oppenheimers Vornehmlich Von seiner Beicht, Glaubens-Bekanntniss, und Ablass, auch zukünftigen Sünden, und andern merkwürdigen Vorfallenheiten bekannt worden, Wie auch Von eingen Disputen, die Er mit unterschiedlichen Juden gehalten, welche den Süssen nach seinem Tod selig preisen, und ihn unter die zahl ihrer Heiligen setzen wolten; Worinnen aus ihren eigenen Principiis das Gegentheil gezeiget wird. Auf Verlangen und Zureden einiger guter und gelehrter Freunde zum Druck übergeben. Tubingen, Gedruckt und verlegt durch Joseph Sigmund, Anno MDCCXXXVIII. 4o 52 S.

Weil Joseph Süss so sehr thät steigen, Musst er Den Hals zur Hanff Schnur beugen. Ausführlicher Beschreibung des eisernen Galgens an welchen Die Alchymisten, Goldmacher, und andere zu Stuttgardt gehenckt worden. 4o.

[Paginiert S. 17—20. Aus einem anderen Werke entnommen.]

Bernard, Christoph David, Der in den Lüfften schwebende neue Jüdische Heilige Joseph Süss Oppenheimer, Oder Das von der Würtembergischen Judenschafft herausgegebene merkwürdige Lanonisations-Manifest, Worinn

dieselbe gemeldeten unglücklichen Juden ihren gesamten Glaubens-Genossen so wohl, als auch der leichtglaubigen und falschberichteten Christenheit Als einen Heiligen aufzubürden Sich unterstanden, welches hiedurch nicht allein aus ihren eigenen Principiis Gründlich widerleget, auch das Gegentheil gezeiget wird, Sondern es werden zugleich Noch viele unbekannt gebliebene wichtige Merkwürdigkeiten Von diesem berüchtigten Juden Aus persöhnlicher Erfahrung treulich entdecket, Nebst einer weitläuffigen Unterredung zwischen dem Autore und einem gelehrten Rabbi über Süssens Seeligkeit, Alles überhaupt so eingerichtet, Dass er als eine weitere Ausführung des vor einigen Wochen herausgegebenen ausführlichen Diskurses mit einem seiner guten Freunde füglich dienen kann, Auf Verlangen Guter und Gelehrter Freunde der curieusen Welt mitgetheilt von... L. O. O. Lectore in Tübingen. Tübingen, bey Johann Georg Cotta. A. 1738. 4° 48 S.

Der Fortgesetzten Unterredung Zweytes Stück, In sich haltend Das Jüdische Canonisations Manifest, Mit seiner Widerlegung, Samt den übrigen Beweissthümern von Süssens ohnfehlbarer Verdammnuss, Gegen einem gelehrten Rabbiner, Aus denen Jüdisch- und Talmudischen Lehr-Sätzen weitläuffig bestättiget. 4°.

[Dem vorigen beigedruckt und fortlaufend paginiert bis S. 93.]

Marcomannus P. C. [= Tilgner, Gottfried]. Betrachtungen, Welche über den gewesenen Würtembergischen Geheimden Rath Wie auch Cabinet-Minister Und Financien-Director, Nemlich, den Stadt- und Land-Bekannten Juden Süss-Oppenheimer genannt, kürtzlich abgefasset, und in wohlgesetzten Reim Zeilen zusammen getragen worden. Oster-Mess, im Jahr 1737. 4° 4 Bl.

Des ausser-ordentlichen Jüdischen Herdds Aus dem Unter-irdischen Reiche des grossen Juden-Beherrschers Aschmodai Hebelfurcks, Erstes Stück: Mit sich bringende eine kurtze und deutliche Nachricht Von des fameusen Juden Joseph Süss Oppenheimer vollkommenen Lebenslauff, und darauf erfolgten wohl-verdienten Ende. Wie er solches selbstens bey seiner Ankunft in diesem Reiche erzehlet, auch mit was Solennitäten Er daselbstens angelanget und empfangen worden. Gedruckt am Purims- oder Hamansfest 1738. Mit Genehmhaltung des grossen Sanhedrins oder Jüdischen Ober-Gerichts zu Jerusalem. 4° 8 S.

Lebens-Lauff und Ende Des Noch vor einem Jahr hochangesehenen Fürstlich Würtembergischen Geheimbden Finanzien-Raths und Cabinets-Fiscalis, Den 4. Febr. aber dieses 1738. Jahrs Gerechtest justificirten Landsverderblichen Juden Joseph Süss Oppenheimers aus der Pfalz, Wie solcher Zum Frohlocken der gedruckten Unterthanen, vor Stuttgardt draussen an den grossen eisernen Galgen, in einen von 6. Schuh hoch gemachten eisernen Käfig aufgehenckt wurde, und mit verstocktem Hertzen seine unglückselige Seele ausgeblassen, Mithin bey ihm das Symbolum geheissen: Turpiter vixi, turpiter morior! Jedermann zu einem abscheulichem Exempel und Spectacul in Druck heraus gegeben. Gedruckt in diesem Jahr. 4° 4 Bl.

Wohl-ausgearbeiteter Willkomm; an den Welt-berüchtigten Juden Süss Und Seine Cameraten, Zu Hohen-Neuffen gerichtet; Nebst noch einen Extra-Schreiben von dem Falschen Müntzwesen. Oster-Mess, im Jahre 1737. 4° 2 Bl.

Frolockender Glücks-Wunsch und freudiges Jubel-Geschrey Bey dem wohlverwahrten Auszuge Des fameusen Juden und Erz-Land-Betriegers Joseph Süss Oppenheimer Von Stuttgard nach Hohen-Neuffen und Asperg, und

von daher den 4 ten Febr. 1738. zum Galgen und denen Teuffeln, In einem kurtzgefassten Carmine, worinnen dessen vornehmste Verbrechen und Schindereyen angemercket, Entworffen von denen hart beträngt gewesenen Würtenbergischen Unterthanen. 4 o 2 Bl.

Kurtze und deutliche Lebens-Beschreibung des nunmehr am Galgen erblassten Landbetrügerischen Joseph Süss Oppenheimers Worinnen dessen Geburt, Erziehung fast unglaubliches Glück und wohlverdienter Fall, da er den 4 ten Febr. 1738. vor Stuttgard mit dem Strang hingerichtet wurde, auf das deutlichste beschrieben wird. Gedruckt zu Cana in Galiläa am Hamans Feste 1738. 4 o 2 Bl.

Veramandes [= Gleichmann, Johann Zacharias] Kurtze und deutliche Lebens-Beschreibung der eingefleischten Teufels-Bruth, Juden Joseph Süs Oppenheimers, Worinnen dessen Geburth, Erziehung, fast unglaubliches Glück und wohlverdienter Fall auf das deutlichste beschrieben wird. Gedruckt zu Cana in Galiläa 4 o 2 Bl.

Wahrhaffte und gründliche Relation, Was ich in den letzten Stunden mit dem ehemalig Würtembergischen Finanzien Direcktore, anjetzo aber fameusen Ertz-Dieb und Land-Betrüger Juden Joseph Süss Oppenheimer zugetragen; Alles was er geredt und gethan biss an sein Ende wie auch das ihme vorgelesene Urtheil nebst einem Anhang der Handlung, des Herrn Vicarii Hoffmanns betreffend; samt einigen vortrefflich gebundenen Zeilen von dieses Juden Glücks und Unglücks-Stand. Alles mit unpartheischer Feder entworffen und dem Druck überlassen Im Jahre 1738. Augspurg zu finden bey Romanus Heid und Johann Jacob Baumgartner am hintern Lech. Fol. 5 Bl.

Anagramme, Initialen und Pseudonyma
neuhebräischer Schriftsteller und Publizisten.

(Seit Erscheinen der „Méasfim“ bis auf unsere Tage.)

Zusammengestellt von **William Zeitlin.**

א.

Nr.	Hebräisch	Name
1	אאס״ד = אברהם אליהו סנדלר	A. E. Sandler
2	אא״ר = אברהם אבא ראקאווסקי	A. A. Rakowski
3	א״ב = אברהם ברלינר	Dr. A. Berliner
4	אב״א = אליהו בן-אמוזג	Elie Benamozegh
5	אבא = אשר בן אליהו שפירא	als Christ: Konstantin Alexandrowitsch Schapiro
6	אבג = אברהם בער גאטלאבער	A. B. Gottlober
7	אבג״ד האדרעי = אלתר בן ג׳ דרויאנוב	A. Drujanow
8	אבחי״ל = אני יהודה ליב בן ברוך חיים	J. L. Lewin
9	אב״ט = איזיק בן-טובים	E. Guttmann
10	אבי״ב = אברהם יחזקיה באסאן	Ab. J. Bassan
11	אביב מווילנא = ראובן אשר בן יוסף ברודס	R. A. Braudes

J. S. Jazkan	אבי-דוד = יעקב שמואל יאצקאן	12
I. B. Hurwitz	אבי״ה = (אני) ישכר בער הלוי הורוויץ	13
I. H. Bornstein	אבי״ה איש ק—ל = ישראל צבי הירש בארנשטיין מקאוואל	14
Ab. Jona	אביון = אברהם יונה	15
R. Brainin	אביוסף = ראובן ברײנין	16
Dr. J. L. Katzenellson	אבי זוהר = יהודה ליב קאצענעלסאן	17
Leon Mandelstamm	אב״י מטה-השקדים = אריה בן יוסף מאנדלשטאם	18
Ad. Neubauer	אבין = אברהם בן יעקב נײבויער	19
J. L. Rittermann	אבן יל״ר = יהודה ליב ריטרמאן	20
Ab. Firkowitsch	אבן רש״ף = אברהם בר״ש פירקאוויטש	21
Dr. A. Kaminka	אבנון = אהרן נח קאמינקא	22
A. S. Stein	אבני בן נחום = אברהם שלמה שטיין	28
A. Rosenfeld	אבנר = אהרן ראזינפלד	24
Dr. A. Ehrlich	אב״ע = אברהם אבלי עהרליך	25
H. Scherschewsky	אבצ״ן = נאום צבי בן אברהם	26
A. B. Kauders	אב״ק = אברהם בער קוידרס	27
A. A. Rakowski	אברבנאל = אברהם אבא בן אריה ליב ראקאווסקי	28
E. L. Lewinsky	אברהם לוח = אלחנן ליב לעווינסקי	29
Ab. Salom	אב׳ שלום = אברהם שלום	30
I. Goldberg	אגבריאל שר גלעד = ישראל גאלדבערג	31
Dr. A. Geiger	אגג = אברהם גײגר	32
L. S. Grajewsky (in der Wochenschrift „המגיד״)	אגר״ז = אליעזר זלמן גראיעווסקי	33
W. Goldstein (in ״המגיד החדש״)	אגו״ז = זאב וואלף גאלדשטיין	34
(Chaim) Ab. Gagin	אג״ן = חיים אברהם גגין	35
E. Deinard	אדי״ר = אפרים דײנארד	36
A. B. Lebensohn	אדם = אברהם דוב מיכײלישקער	37
D. M. Andermann	אדם = דוד משה אנדרמאן	38
J. L. Elion	אדם יל״ע = יקותיאל ליב עליון	39
L. Gordon	אזוב = יהודה ליב גארדון	40
I. J. Weissberg	אחד המורים = יצחק יעקב ווייסבערג	41
A. Ginzberg	אחד העם = אשר גינצברג	42
G. J. Lichtenfeld	אחד מבעלי האסופות = גבריאל יהודה ליכטנפלד	43
I. J. Weissberg	אחד מדרי מטה = י״י ווייסברג	44
Dr. M. E. Eisenstadt	אחד מדר״י מטה = משה אלעזר אײזענשטאדט	45
J. Rosenthal	אחד מתלמידיו של הלל = יוסף ראזענטהאל	46
I. J. Weissberg	אחיטוב = י״י ווייסבערג	47
A. Ludvipol	איברהים = אברהם לודוויפול	48
A. J. Danon	אידן = אברהם יוסף דאנון	49
Jos. Brill	איר״ב ממינסק = יוסף ברי״ל	50
I. J. Weissberg	איוב מקיוב = י״י ווייסבערג	51
Leon Horowitz	אילה = אהרן יהודה ליב הורוויץ	52
A. J. Sluzky	איסי הבבלי = אברהם יעקב סלוצקי	53

Nr.	Pseudonym	Name
54	אי״ש = אלעזר יצחק שפירא	L. I. Schapira
55	אי״ש = (אני) יצחק שטיינר	I. Steiner (im Wochenblatt „היהודי“)
56	איש הרוח = א׳ כ״ץ	Alb. Katz
57	איש יהודי = יהודה ליב רבינוביץ	L. Rabinowitsch (Red. des „המליץ“)
58	איש יהודי = דוד ישעיה זילבערבוש	D. S. Silberbusch
59	איש יהודי ספרא = מרדכי פראס	M. Pros
60	איש ימיני = מרדכי יהלמשטיין	M. Jahlmstein (Feuilletons aus Amerika, im „המליץ“)
61	איש ימיני = מרדכי בער גמזו	M. B. Gamsu (im „המליץ“)
62	איש מבית לוי } = יעקב שמואל הלוי טראכטמאן	J. S. Trachtmann
63	איש מחשבות }	
64	איש נעמי = אלימלך וועקסלער	E. Wechsler
65	איש פלוני וכהן = צ״ה הכהן שערשעווסקי	H. Scherschewsky
66	איש שלום = מאיר פרידמאן	M. Friedmann
67	איש תם = יעקב שמואל הלוי טראכטמאן	J. S. Trachtmann
68	א״ך איש הרוח = אלברט כ״ץ	A. Katz
69	א. ל. (resp. A. L.) = אברהם לודוויפול	A. Ludvipol
70	אלדד ומידד = שמואל ראזענפעלד	S. Rosenfeld
71	אלוף קנ״ז = זאב קאפלאן	W. Kaplan
72	אלוף תימ״ן = י״ש טראכטמאן	J. S. Trachtmann
73	אלידע } = יצחק יעקב ווייסבערג	I. J. Weissberg
74	אלישמע }	
75	אלסארי (יוסף בן יעקב) = י׳ פירסט	Dr. Julius Fürst
76	אמ״ד = (יצחק) אייזיק מאיר דיק	I. M. Dick
77	אמיתי בן אבידע אחי צדק = דוד קארה	D. Caro
78	אמ״ש = אברהם משה הלוי שעוועלאוו	A. M. Schewelow (in der Wochenschrift „הלבנון“)
79	אמ״ש = אברהם משה שערשעווסקי	A. M. Scherschewsky (im Tageblatt „המליץ“)
80	אמת = מרדכי ספעקטאר	M. Spector
81	אני הגבר = משה פראזער	M. Proser
82	אני יוסף אחיכם = יוסף אליעזר מורפורגו	G. L. Morpurgo
83	אני שי״ט = י״ש טראכטמאן	J. S. Trachtmann
84	אס״ג = אלכסנדר סענדר גרעניץ	A. Grenitz
85	אפד = אלעזר דוד פינקעל	Dr. L. D. Finkel
86	אפרתי = דוד פרישמאן	D. Frischmann
87	ארגוב = י״י ווייסבערג	I. J. Weissberg
88	אר״ז = אלכסנדר צעדערבוים	A. Zederbaum (Red. des „המליץ“)
89	ארז = מרדכי עהרענפרייז	M. Ehrenpreis (im Wochenbl. „המגיד“)
90	אריאל = יהודה ליב גמזו	L. Gamsu
91	אריה משפחת פלקירא = יהודה ליב מיזעס	J. L. Mieses
92	א״ש = אברהם שלמה שטיין	A. S. Stein
93	א״ש ה״ש = אברהם שלום פרידברג	A. S. Friedberg
94	אתא מרחוק = י״י ווייסבערג	I. J. Weissberg

ב.

Nr.	Pseudonym = Name	
95	באיה = אהרן בן יוסף ראנדעגגער	A. J. Randegger
96	ב. ב״פ = (ישכר) בער בלומענפעלד	B. Blumenfeld
97	ב״ג = (דוב) בער גאלדבערג	B. Goldberg
98	בג = ישראל בן גדליהו בריסטיגער	I. Brüstiger
99	ב—ד ש—ג—	
100	ב—ד ש—ג—ר } = בערנהרד שלעזינגער	B. Schlesinger
101	ב—ד ש—ר	
102	בוקי בן יגלי = יהודה ליב קאצענעלסאן	Dr. J. L. Katzenellson
103	בטלן = ישראל חיים טביוב	I. Ch. Tawjew
104	בינה = יהודה ליב לעווין	J. L. Lewin
105	ב״ך = בנימין כהן	B. Cohen
106	בלאך = בן לאברהם כהן	H. Scherschewsky
107	בלשן בן גדי = מרדכי מנחם ליטעווסקי	M. M. Litewski
108	בלשן מ׳ = יהודה ליב קאנטאר	Dr. L. Kantor
109	(בן עיר) בן = זאב צייטלין	Dr. W. Zeitlin
110	בן אביגדור = אברהם ליב שאלקוביץ	L. Schalkowitz
111	בן אברהם = יעקב שמואל פוכס („המגיד לישראל“	J. S. Fuchs (Red. d.
112	בן אמתי = יונה פאלייא	J. Paley
113	בן אסתר = נ׳ אסתרזוהן	N. Estersohn
114	בן אשר = יצחק ווארשאווסקי	I. Warschawsky
115	בן-בג-בג = י״ל קאנטאר	Dr. L. Kantor
116	בן גריון = מיכה יוסף בערדיטשעווסקי	M. J. Berditschewsky
117	בן דוב = אהרן ליבאשיצקי	A. Liboschizki
118	בן-דוד = יהודה ליב דווידוביטש	L. Davidowitsch
119	בן-דוד = נחום בן דוד סלאסטש	Dr. N. Slouschz
120	בן יון = ישראל מרוססיה q. v.	
121	בן ימיני = י״נ קאצענעלסון	I. N. Katzenellson
122	בן יצהר = מיכאל ראבינאוויץ	M. Rabinowitsch
123	בן ירוחם = דובער ירוחמזאהן	B. Jeruchamsohn
124	בן ישעיהו = י״ש טראכטמאן	J. S. Trachtmann
125	בן ישראל = דוד ישעיהו זילבערבוש	D. S. Silberbusch
126	בן עמי = מרדכי ראבינוביץ	Marc Rabinowitsch (Novellen-Dichter)
127	בן עמי = נ. ע. מענדרוכוביץ	N. E. Mendrochowitz (im „המגיד“)
128	בן עמרם = משה זאבלאצקי	M. Sablozky
129	בן עמרם תפרזי = משה פראזער	M. Proser
130	בן פורת = מ׳ בוקאנסקי	Max Bukonsky
131	בן צבי = עמנואל בן-ציון	Dr. Em. Benzion (Verf. des ארח צדקה, Judenmissionär)
132	בן צבי = מ׳ א׳ אייזענשטאדט	Dr. M. E. Eisenstadt (in „המליץ“)
133	בן צבי = משה זאבלאצקי	M. Sablozky (in „היום“ u. „העברי“)
134	בן ציון = י״י ווייסבערג	I. J. Weissberg
135	בן ציון = יהושע טולסקי	J. Tulsky (in „הדור“ u. „השלח“)

Name	Pseudonym	Nr.
J. K. Deutscher	בן שאול = יעקב קאפל דייטשער	136
I. L. Peretz	בן תמר = יצחק ליב פרץ	137
J. S. Trachtmann	בעל מחשבות = י״ש טראכטמאן	138
I. J. Weissberg	בעל תפלה זקן ורגיל = י״י ווייסבערג	139
	בערגער	140
J. Ch. Rawnitzki	ב״ק = יהושע ח׳ רבניצקי	141
M. J. Berditschewsky	בר-בי-רב = מ״י ברדיטשבסקי	142
H. Priluzky	בר גלותא = צבי הירש פרילוצקי	143
Josef Hirsch Nathan („מאספים״)	(יוסף) בר״ה בר״ן	144
Simon Bras („מאספים״)	בר״ז = בר זנביל	145
J. Eisenstadt	ברזילי = יהושע אייזענשטאדט	146
A. Sussmanowitz	ברזילי היהודי = א. זוסמנוויץ	147
B. Jeruchamsohn	בר חורים = דובער ירוחמזאהן	148
Joel Löwe	ברי״ל = (יואל) בר יהודה ליב	149
J. Ch. Rawnitzki	בר-קצין = יהושע ח׳ רבניצקי	150
	ברק	151
M. Rabinsohn	בר רב, מ׳ = מרדכי רבינזאהן	152

ג.

Name	Pseudonym	Nr.
Gustav Bader	ג. ב. ה. (auch G. B.) = גרשום באדר הכהן	153
G. Rips	גבר ישר מקאפוליא = גרשון ריפס	154
W. Golin	גז״ע = זאב ע׳ גולין	155
G. Ch. Lewner	ג. ח. ל. = גרשון חיים לבנר	156
M. Gross	ג״ם פלאי = מנדיל גראס	157
L. Atlas	גפ״ן הבבלי = אלעזר אטלאס	158
L. I. Schapira	גר ותושב = אלעזר יצחק שפירא	159
J. Gerschenowitz	גן-צבי, יהושע בר״י = יהושע גערשענאוויץ	160

ד.

Name	Pseudonym	Nr.
S. Judison	דאטשקין ש׳ jetzt שלמה יודיסאן	161
D. Frischmann	דוד = דוד פרישמאן	162
Dr. D. Kaufmann	דק (resp. רד״ק) = דוד קויפמאן	163
Dr. S. Bernfeld	ד״ר ב—ד = ד״ר שמעון ברנפלד	164
Dr. M. Margel	דר״ם = ד״ר משה מארגעל	165

ה.

Name	Pseudonym	Nr.
A. J. Bruck	האביב = אברהם יעקב ברוק	166
H. Lipschitz	האלה מפלונגיאן = א׳ הלל ליבשיץ	167
S. L. Rapoport	ה. ב. ט. = יהודה ליב רפאפורט	168
H. Geller	הגר = העניך געללער	169
D. Sufrin*)	הדס = דובער סופרין	170

*) Seine verschiedene Pseudonyma in „המגיר״ 1896 p. 268.

171	הדורש לציון = יצחק צבי אייזנבערג	Dr. I. Eisenberg
172	הילל בן שכר = יהודה ליב לנדא	Dr. J. L. Landau
173	הלבני = י״י ווייסבערג	I. J. Weissberg
174	הלוי = י״ש טראכטמאן הלוי	J. S. Trachtmann
175	המליץ = יהודה ליב גארדאן	L. Gordon
176	המציר = הבחור מרדכי צבי יליד ראדאשקוויץ	M. H. Mane
177	המשביר = מתתיהו שמחה ראבענר	M. S. Rabener
178	הניף = נחמן יצחק הכהן פישמאן	N. I. Fischmann
179	הנץ = הירץ נייכאנאוויץ	H. Neumanowitz
180	הצבי ספינסק = יצחק צבי אייזנבערג	Dr. I. Eisenberg
181	הצופה = מרדכי בער גמזו	M. B. Gamsu
182	הצעיר = יוסף ראזענטהאל	J. Rosenthal
183	הר-די-נור = מ׳. ז. פייערבערג	M. S. Feuerberg
184	הר הזהב = ש״ד גאלדבערג	S. D. Goldberg
185	הרואה = שמעון יהודה סטאניסלאווסקי	S. Stanislawsky
186	הר״ן = משה פראזער	M. Proser
187	הררי = י״י ווייסבערג	I. J. Weissberg
188	הר-שלום = אברהם שלום פריעדבערג	A. S. Friedberg

נ.

189	והוא = מתתיהו שטראשון	M. Straschun
190	והיה זה שלום = שלום בר״ז הכהן	S. Kohn
191	וְגדרוב עקיבא = (המשורר) ל. כהן	L. Kohn

ז.

192	ד׳ (oder Z.) = ישראל חיים זאגאראדסקי	I. Ch. Źagorodski
193	זבדי = דוד ישעיה זילבערבוש	D. S. Silberbusch
193a	זהל = זעליג הכהן לויטערבאך	S. Lauterbach
194	זוסמאן א. = אלחנן סגל	E. Segall
195	זך לב = זעליג כהן לויטערבאך	S. Lauterbach
196	זנביל מלמד = יהודה שטיינבערג	Jeh. Steinberg
197	זפר״ן = ז. פרידקין	S. Friedkin
198	זק״ן = זאב קאפלאן	W. Kaplan
199	זקף גדול = לעאן זאלאטקאף	L. Solotkoff
200	זרח = אלעזר יצחק שפירא	L. I. Schapira

ח.

201	חגי = גדליהו חישין	G. Chischin
202	חושי הארכי = י. י. לעוואנטין	J. J. Lewontin
203	חזא״ל = חיים זלמן אליהשעביץ	Ch. S. Eliaschewitz
204	חזס = חיים זעליג סלאנימסקי	Ch. S. Slonimski
205	חיוג = חיים יונה גורלאנד	J. Gurland
206	חיים = חיים יוסף מיכל	H. J. Michael
207	חיים = חיים ליב מארקאן	Ch. L. Markon

208 חן = חננאל ניפי	Graziadio Nepi
209 חן טוב = צבי הירש ערעלמאן	H. Edelmann
210 ח-נ-ן = פסח קאפלאן	P. Kaplan
211 חצ״ל = חיים צבי לערנער	Ch. H. Lerner
212 חשמל בן יצחק vide: נ׳ חֲשמל בן יצחק	

ט.

213 טף שפירא = טוביה פנחס שפירא	T. Schapiro

י.

214 יאיר = יצחק אייזיק ראללער	I. E. Roller
215 יאפ״ז = ישראל איסר פרח-זהב	I. Goldblum
216 יאר = יואל אליהו רבינוביץ	J. E. Rabbinowitz
217 יבאר = יצחק ריטטענבערג	I. Rittenberg
218 יבם = מיכה יוסף ברדיטשבסקי	M. J. Berditschewsky
219 יבפת vide: ישראל מרוססיה	
220 יבש״ר = ישראל ראטה	I. Roth
221 יחבי = יהודה בן יונה	Jeh. Jeitteles
222 יהודי = יצחק ניסענבוים	I. Nissenbaum
223 יהושע בר״י גן-צבי = יהושע ב״ר יהודה גערשענאויץ	J. Gerschenowitz
224 יהושפט = פנחס טורבערג	P. Turberg
225 יה״ל = יהושע לעווינזאהן	J. Levinsohn
(in „המגיד“ eine Reihe von histor. Erzählungen „לפנים בישראל“)	
226 יה״ל = יהודה הלוי לעוויק	J. Lewik
227 יהל = יהודה לעווינסקי	J. Lewinski (in „המגיד“)
228 יהלום = יהושע מיזח	J. Meisach
229 יהל״ל = יהודה ליב לעווין	J. L. Levin
230 יהלל השני = יחזקאל הלוי לעוויט	J. Lewit
231 יה״ש = יהושע הישל שור	O. H. Schorr
232 י. וו. = יוסף ווייסע	Jos. Weisse
233 יח״ז = ישראל חיים זאגאראדסקי	I. Ch. Źagorodski
234 יח״ס מזח = יהושע חיימאוויץ סגל (הלוי)	J. Meisach
235 י׳ יודעלעוויטש = יהושע בן יהודה	J. Gerschenowitz
236 י. י. ש. ע. = צבי שערשעווסקי	H. Scherschewsky
237 יכנה״ז = ישעיהו נתן גאלדבערג	J. N. Goldberg
288 ילבב = יהודה ליב בן ברוך	J. L. Levin
239 ילג = יהודה ליב גארדאן	L. Gordon
240 ילג = יהודה ליב גמזו („תלפיות“ im Sammelwerk)	L. Gamsu
241 י. ל. פ. = יצחק ליב פרץ	I. L. Peretz
242 ילק = יהודה הלוי לעוויק	L. Lewik
243 י—ל—ר = נפתלי מינדל שור	N. M. Schorr
244 י. . . ם = יחיאל מעללער	Julius Meller
245 ים השחור = י׳ מ׳ שווארץ	J. M. Schwarz
246 ימג = יחיאל מיכל גארדאן	J. M. Gordon

J. M. Pines	247 י. מ. פ. = יחיאל מיכל פינס
J. Nissim	248 ין = יעקב ניסים
N. H. van Biema	249 ינה״ל = יעקב נפתלי הירץ לוי
J. Levi	250 י... ס... = יעקב סגל
H. Scherschewsky	251 יעבץ ישוע שר עשק = צבי שערשעווסקי
J. Moskow	252 יעמס = יעקב מאסקאוו
I. E. Salkinson	253 י. ע. ס. = יצחק עדוואַרד סאלקינסאן
J. S. Trachtmann	254 יעקב איש תם } 255 יעקב לא מת } = י״ש טראכטמאן
Ez. F. Rothstein	256 יפר = יחזקאל פייבוש ראטשטיין
H. Masliansky	257 יצהרי = צבי הירש מאסליאנסקי
M. J. Berditschewky	258 ירובעל = מ״י ברדיטשבסקי
M. Merlinski	259 ירט = מענדל מירלינסקי
Jeh. Steinberg	260 י. ש. = יהודה שטיינבערג
J. S. Olschwang	261 ישביאל = יעקב שלמה בן יצחק אלשוואנג
H. Scherschewsky	262 ישע (ישוע שר עסק) = צבי שערשעווסקי
J. S. Fuchs	263 ישפ = יעקב שמואל פוכס
I. Pieskin	264 ישפה = ישראל פיעסקין הלוי
I. S. Reggio	265 ישר = יצחק שמואל רגגיו
I. Brüstiger	266 ישראל = ישראל בריסטיגער
	267 ישראל מרוססיה*)
A. Harkavy (Ekaterinoslaw)	268 יתרא הישראלי = א׳ הארקאווי

כ.

S. G. Stern	269 כוכב-טוב = זלמן גאטליב שטערן

ל.

A. A. Rakowski	270 לא סייפא ולא ספרא = אברהם אבא ראקאווסקי
I. J. Weissberg	271 לבנון = י״י ווייסבערג
Leopold Dukes	272 ל״ד מפ״ב = ליב דוקס מפרעסבורג
I. L. Peretz	273 לץ } 274 לצפר } = יצחק ליב פרץ

---

*) Verf. von: מקוה ישראל, קברות התאוה und עזרת ישראל. Auf dem Titelblatt seines 1886 in Lemberg erschienenen מקוה ישראל: מאת המדקדק. אחד מכותבי רוססיה. לפנים היה ישראל ברוססיה. ואולם י ב פ ״ ת יקרא שם האיש לראשונה. או בן „יון“; daselbst p. 45: מאת המחבר ישראל בן פרץ (יבפ״ת?); p. 51 in einer Fussnote: י ש ר א ל מ ר ו ס ס י ה; p. 61: רוסיי אנכי, מאחד ההרים (Eisenberg). Wie hiess ursprünglich sein Familienname? p. 48 u. 75 beklagt er seine Schicksalsschläge, dass er infolge einer Denunciation Russland (p. 86 erwähnt er Shitomir) verlassen musste, und nun als Privatlehrer in Galizien lebt. Wollte Jemand Näheres über diesen Autor mitteilen!

מ.

M. L. Beilinson	275	מאבן = משה אלעזר ביילינסאהן
R. Brainin	276	מאזעס ב. = ראובן בריינין
M. Kaplan	277	מבי״ן = מנחם מינדל קאפלאן
M. Braunstein	278	מבשן = משה ברוינשטיין
M. S. Ghirondi	279	מ—ג— = מרדכי גירונדי
H. Scherschewsky	280	מגיד מדן = צבי שערשעווסקי
Dr. Max Letteris	281	מה״ל = מאיר הלוי לעטערים
A. B. Gottlober	282	מהללאל = אברהם דובער גאטלאבער
M. Weber	283	מ. וו. = מיכל וועבער
M. Weissmann-Chajes	284	מוח = מרדכי ווייסמאן חיות
M. Sablozky	285	מ. ז. } = משה זאבלאצקי
	286	מזל (מזל מאדים) } = משה זאבלאצקי
J. S. Trachtmann	287	מחשבות אנוש = י״ש טראכטמאן
M. J. Berditschewsky	288	מי״ב = מיכה יוסף ברדיטשבסקי
Michael Lebensohn	289	מיכל = מיכה יוסף כהן לעבענזאהן
M. J. Maimon	290	מים = מאיר יהודה מימון
S. L. Citron	291	מישאל בן אליצפן = שמואל ליב ציטראן
M. J. Rosenfeld	292	מישוב = מרדכי יונה שוחט ובודק
Dr. Max Letteris	293	מ... ל... = מאיר לעטערים
M. L. Lilienblum	294	מלל = משה ליב ליליענבלום
M. M. Lilien	295	מ׳ מ׳ ל׳ = מ׳ מ׳ ליליען
M. Löwenstamm	296	מ״מ ל״ש = מנחם מנדל לעווענשטאם
M. S. Neumann	297	מ״ן = משה (שמואל) נײמאן
D. N. Malkin	298	מנד = ד. נ. מלכין
S. J. Abramowitsch	299	מנדלי מו״ס = שלום יעקב אבראמאוויץ
N. Sokolow	300	מנוח = נחום סאקאלאוו
S. Lauterbach	301	מני א״ז = זעליג הכהן לויטערבאך
M. N. Litinsky	302	מנל = מנחם נחום ליטינסקי
S. Stanislawsky	303	מסתתר = שמעון יהודה סטאניסלאווסקי
M. Kamionsky	304	מ. ק. = משה קאמיונסקי
M. Kleinmann	305	מקל = משה קליינמאן
M. Ragowin (in der Wochenschr. „הלבנון")	306	(אמר) מר = מאיר ראגאווין
M. Merlinski (in „המגיד" u. „המליץ")	307	מר = מנחם מענדל מירלינסקי
M. Strelisker	308	מרב״ד ס״ט = מרדכי בן דוד סטרעליסקער
M. Rosensohn	309	מרבי (בן-שושנים) = משה ראזענסאהן בן יוסף
M. Reines	310	מ״ר בר רב = משה רײנעס
H. Scherschewsky	311	מרון = מבקר רואה ואינו נראה
Ch. L. Muschkat	312	מרט = חיים אלעזר מושקאט
M. S. Antokolsky	313	משה = משה שמעון הכהן

נ.

Dr. L. Kantor	314	נחום בן עוזר הציוסקי = יהודה ליב קאנטאר
N. S. Libowitz	315	נ. חשמל בן יצחק = נחמיה שמואל ליבאוויטש

N. Maskillesson	316 נמל = נפתלי משכיל לאיתן
R. Brainin	317 . . . ן. . . ן. = ראובן בריינין
N. Sokolow	318 נס = נחום סאקאלאוו
N. E. Mendrochowitz	319 נעם = נ. ע. מענדרוכוביץ
N. Keller	320 נק = נפתלי קעללער
R. Brainin	321 נקודה = ר׳ בריינין
N. S. Rosow	322 נשר = ניסן שניאור ראזאוו

ס.

Dr. Gotthold Salomon	323 ס. ד—ן = שלמה זלמן בן ליפמאן לוי מסאנדערסלעבען
J. Lipschitz (Uebers. des גלגל החוזר)	324 סופר מהיר = יחזקיאל ליבשיץ
J. S. Trachtmann	325 סופר סתם = י״ש טראכטמאן
G. Selikowitz	326 סמבטיון = געציל זעליקאוויץ
Ch. Wittkind	327 סף = חיים וויטקינד
J. S. Trachtmann	328 סתם = י״ש טראכטמאן

ע.

I. Goldberg	329 עבד-גרא ראש גליל = י. גאלדבערג
E. Altschüler	330 עזאל = עזרא אלטשולער
M. Proser	331 עזרא מהר שפר = משה פראזער
A. Feigin	332 עזריאל הגפני = א. פייגין
H. L. Teller	333 עט-רעל = צבי אלעזר טעללער
Dr. M. E. Eisenstadt	334 עיר ברזל = משה אליעזר אייזענשטאדט
I. Ch. Tawjew	335 עלוני = ישראל חיים טביוב
H. Priluzky	336 עמינדב = צבי פרילוצקי
K. Fleischmann	337 ע. פ. = עקיבא פליישמאן
J. Goldmann	338 עקבי״ח = יעקב גאלדמאן
L. Kohn	339 עקיבא וְנדרוב = ל. כהן (Dichter)

(Schluss folgt).

Nachtrag

zu G. A. Kohut, Bibliography of the Writings of *Mor. Steinschneider* etc. (Fortsetzung von Jahrg. 1901 S. 189: **1901—4**).

P. XI. n. **41.** Die arabische Literatur der Juden. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte der Araber, grossenteils aus handschriftlichen Quellen. Frankfurt a. M. 1902 (LIV + 348 + 32 S.)

P. XIV. n. 25. (J. Burkhardt, Die Kultur der Renaissance etc.) 9. Auflage 1904. S. 362ff.

ib. n. 32. Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann, Breslau 1900: Saadia Gaon's arabische Schriften, S. 144—168 (auch Sonderabdruck, XXV S.).

ib. n. 33. Festschrift zum 70. Geburtstag A. Berliner's. Frankf. a. M. 1903: Die hebräischen Commentare zum „Führer" des Maimonides. S. 345—363 (auch Sonderabdr.).

P. XXVIII. n. 29. (Litteraturzeitung, Deutsche), 1901: S. Bernfeld, Der Talmud. Sein Wesen u. s. w. S. 336—338. — Max Grünbaum, Gesammelte Aufsätze zur Spruch- und Sagenkunde. Herausg. von Felix Perles, S. 1752/3. — 1902: Wilhelm Bacher, Die Agada der Tannaiten und Amoräer. Bibelstellenregister, S. 782. — Simon Stern, Der Kampf des Rabbiners gegen den Talmud im XVII. Jahrh., S. 2459.

ib. n. 29a. (Litteraturzeitung, Orientalistische), herausg. v. F. E. Peiser. Berlin. 1901—1904: Arabische Mathematiker mit Einschluss der Astronomen. Bis jetzt X Artikel. Der X. behandelt Schriftsteller und Schriften über Erbschaftsrechnung, noch unvollendet.

P. XXX. n. 34. (Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums). 1901, Bd. XLV: Zur Literatur der Maimoniden, S. 129—137. — 1902-1903, Bd. XLVI—XLVII, S. 176—509: Purim und Parodie. — 1904, Bd. XLVIII: Robert von Anjou und sein Verhältnis zu einigen gelehrten Juden, S. 713—717.

P. XXXI. n. 40a. (Jewish Quarterly Review, London), 1903—4, Bd. XV—XVII: Allgemeine Einleitung in die jüdische Literatur des Mittelalters (Vorlesungen).

Bei Gelegenheit mag hier eine Berichtigung und Vervollständigung der Inhaltsübersicht S. 582 gegeben werden:

Bd. XV. p. 302: Allgemeine Bemerkungen. — 303 Nationalität. — 304 Geographische Bestimmungen. — 305 Religiöse Entwickelung. — 308 Politische Verhältnisse. — 311 Kultur. — 314 Das Gute: A. Recht, B. Sociales, 315 C. Familie, 317 D. Sitte, 323 Das Schöne: 326 A. Plastik, 327 B. Denkmäler, 328 C. Münzen und Medaillen, Bd. XVI, 373 D. Baudenkmäler. — (p. 374: Grabschriften). — P. 380 Sprache: 1. Aramäisch 385, Chaldäisch 386; 2. Griechisch 388; 3. Persisch 736; 4. Lateinisch 739; 5. Arabisch 740 (Tat. Türk. Berb.); 6. Orientalisch 744; 7. Lebende Sprachen 744 (a. Ital. 745, b. Span., Portug. 750, c. Französ. 756, d. Deutsch 759). — Bd. XVII p. 148 Encyklopädische Entwickelung einzelner Fächer. — 354—369 Der Kampf zwischen Haggada und Philosophie. — 545 Anhang A: Literatur, Quellen: I. Sociales, a. Sklaverei, 546 b. Gemeindewesen, c. Socialismus. 548 II. Recht, 552 III. Frauen, a. Ehe, b. Stellung und Ansehen.

554 IV. Gebräuche, a. Allgemeines, 555 b. Besonderes, c. Begräbnis- und Trauergebräuche. 556 V. Bildung und Erziehung. 559 VI. Kunst, a. Musik. 561 b. Denkmäler und Inschriften. 563 c. Münzmeister, Münzen, Medaillen, 564 VII. Grabschriften, 565 a. Allgemeines, 566 b. Locales. 570 VIII. Sprachen: 571 a. Chaldäisch, b. Griechisch, 572 c. Persisch, 573 1. Autoren, 574 2. Bibel. 575,7a Italienisch, b. Spanisch, 576, c. Französisch, d. Jüdisch-Deutsch. — (576) Anhang B. Berichtigungen und Zusätze: zu vol. XV., 579 zu vol. XVI., 581 zu vol. XVII.

P. XXXV. n. 52. (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft) 1901, Bd. LV: Das Wörterbuch des Gaon Hai (al-'Hâwi) S. 129 ff. — 1902, Bd. LVI: Eine arabische Pharmakopie des XIII. Jahrh. von Abu'l-Muna und die Quellen derselben. S. 74—85. — 1903, Bd. LVII: Die kanonischen Zahlen 70—73, ein Nachtrag zu dem Artikel in Bd. 4 (1850) S. 474 – 507. — 1904, Bd. LVIII: Zur alchimistischen Literatur der Araber, (Maria, Avicenna), S. 299—315.

P. XXXIII. n. 46a. Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch - Historische Klasse. Bd. CXLIX: Die Europäischen Uebersetzungen aus dem Arabischen bis Mitte des 17. Jahrh. A. Schriften bekannter Uebersetzer. 1904 (84 S.). Die Einleitung dazu ist gedruckt in dem „Anzeiger" der Akademie (Jahrg. 1904, No. II, S. 16—25).

P. XXXVII. n. 55a. (Zeitschrift f. HB.) 1901, Bd. V: Christliche Hebraisten (Fortsetzung u. Schluss), S. 18—122. — 1901—1904, Bd. V—VIII: Miszellen und Notizen, n. 1—54 (besondere Aufzählung in den betreffenden Registern der Zeitschr.).

P. XXXIX. Hebräisches:

n. 72b ממזרח וממערב, herausg. v. Brainin, 1897, דברים עתיקים, nämlich 1. Levi b. Gerson's Einleitung zu seinen astronomischen Tafeln; 2. Isak Alchadib's Vorrede zu ארח סלולה; 3. Farissol Botarel's Vorrede zu den Tafeln נפ״ת צופים; 4. aus den Schriften desselben, Comm. über die Pariser astronom. Tafeln, S. 40—49.

ib. n. 73 (קבץ על יד) 1895: העתקות מס׳ חיבור המשיחה והתשבורת לר׳ אברהם בר חייא הנשיא. S. 1—18.

A. G-g.

Miszellen und Notizen von M. Steinschneider.

55. Das elegante Gedicht, anf. צביית חן לבנה כלבנה, in Ms. Berlin 358 Oct. f. 243 n. 59 (vgl. Arab. Lit. d. Juden S. 260

Anm.), welches ich für diese Zeitschrift copirt hatte, ist gedruckt in Charisi's תחכמוני, wie mich Hr. Dr. Brody belehrte. Charisi ist in Jemen beliebt, und seine Makamen drangen, wie die Rangstreitgedichte, welche von ibn Esra herrühren sollen, in Divan und Hymnensammlungen. Ueber diese besondere Gattung, auf welche schon in HB. XX, 10 und S. VII hingewiesen ist, bereite ich eine eigene Abhandlung vor.

56. Ein Gedicht eines Josef[1]).

ירה לבי לעופר בכלי זין וורה באישון בבלי
יעשו בו אשר לו יעשה גורי ארי או חלוץ חגור תלי
ובחלי צוארנו יחלי את לבבי ויחלום מחלי
ובורדי לחייו ואדם דם שפתיו קרבי שם צלי
שואלי מידידי הרף לי עד אחוך תשובה שואלי
כי ידידי יפה תואר שגאת (so) צבאים כליל יופי בלי
פעולת מים ודופי ורואיו יתמהון על גבורת פעלי
אם ישנה ברית או יחליף או יפתה אלהים יפת לי
בחיות בן בניה הנגיד הנביר האצ״ל הבבלי
מי חסדיו ונעמו פזרם לקרובים ולעולם ולי
אין בידי מאומה לעשות תגמול איש חסדים גומלי
רק להשיר באשכר השבח פי יהי מכלי שיר לו כלי
שיר כאלו בפי מושר ויד בן ידותון ימחול מחלי
זה פני שר אשר המהלל משבחיו כמו מר מדלי
נר זמנו ואור יומו ומי נעלה בזמן על ראש תלי
הוא שריד דת ונבירה ובו נאמר עם י״י ירד לי
אום סגולה הדי התפארי בו ועל אויבים התהללי
ודרשי את שלום עזרא פני אל והתחנני והתפללי
ודרכי עוז עלי קרקר משנאים בעזרא וצורך הללי

57. Doppelausgaben: A) ראשית בכורי קציר, 1715 enthält nach Cat. Bodl. p. 1245 Gutachten von verschiedenen Gelehrten; der letzte (nach Wolf) genannte ist Samuel etc. aus צפת. Damit endet f. 8b. Das Exemplar der kgl. Bibliothek enthält ein angeklebtes Bl. י״ח (!) worauf אחרון אחרון חביב הסכמת הרופא המובהק הזקן המופלג כמהר״ר יוסף בורגו ר״מ ור״מ דק״ק פירארא הנני כמלך ומלים אחים — Unterschrift יוסף בן כמהר״ר יצחק ידידיה ברונו וצוק״ל. Ueber Josef Borgo s. Wolf III n. 868b, daher Fürst I. 127b, Nepi (Ghirondi)

[1]) Ich habe leider als Quelle nur: ms. 109 (ob E. N. Adler?) notirt.

S. 143, Pesaro, Appendice p. 41, Mortara, Indice p. 8: Borghi (Italiener setzen bekanntlich Familiennamen nach Belieben in plur., s. v. a. dei oder degli), auch über den Vater Isak Jodidja b. Samuel (vgl. Carmoly, Hist. p. 238 zuerst: Burgo); Josef's Sohn Jedidja bei Nepi p. 27.

B) **מנחת יוסף** von Josef Ergas, Livorno 1827 (Zedner p. 242) endet f. כ"ז; es folgt aber nochmals כ"ז bis נ"ד; dann ויעתר יצחק ohne Titelbl. f. נ"ב bis ע"ד, wo ein Exemplar der kgl. Bibliothek hier nach dem Absatz יומא דפ"א endet תושלב"ע.

Ein Exempl. aus Pinner's Bibl. daselbst hat hier noch 4 Zeilen כתב הסמ"ג und geht bis f. פ, und zwar 2 mal עת für עת, עט; f. 77b **אגרת בני משה** העתק; f. 79 unten wird bemerkt, dieser (fingierte) Brief stehe schon מעשה נסים in עם כמה שנוים ותוספות von Moses Edrehi. Fol. 79b ein Gedicht zu Ehren des Verf., Akrost. אני משה חלאוה חזק in מכנאס (Miquenes in Afrika), f. 80 Schlussgedicht von David aus ארבאט, Akrost. ילמאליה חזק[1]). Zuletzt der handschrift. Vermerk des Censors Vicenzo Rappa vom 6. April 1827 u. 16 maggio (Mai) an den Drucker Tubijjana.

Das bei Zedner angegebene אגרת השבת an (von) Abr. ibn Esra ist nicht vorhanden, also wohl im Exempl. des Brit. Mus. angebunden?

58. In neuester Zeit hat sich ein rühmlich bekannter **Astronom** die Aufgabe gestellt, die in dem Bereich seiner Wissenschaft fallenden Vorstellungen und Begriffe der Hebräer kritisch zu behandeln. Das in dieser Zeitschrift nicht besprochene Schriftchen gehört einer Reihe meist sehr kurz gefasster italienischer Handbücher über alle möglichen Wissenschaften, Künste, Disciplinen und Ideenkreise an, welche der Verleger als *Manuali Hoepli* bezeichnet; das zweifache Verzeichnis der 800 bis April 1903 erschienenen Schriften füllt 64 Seiten 16°; die hier einzuführende heisst:

L'Astronomia nell' Antico Testamento (die Astronomie im A. T.) di *Giovanni Schiaparelli,* Milano 1903 (196 S. 16°) mit Figuren (z. B. S. 89 der grosse Bär als Wurfschaufel).

Ich habe neulich den unvollständigen Titel einer deutschen Uebersetzung gefunden, welche in der k. Bibliothek nicht angeschafft wird[2]). Als Laie in der Astronomie darf ich mir nur wenige kurze

---

[1]) Sollte im 1. Wort יאתיו das א zum Akrost. אלמאליה gehören?

[2]) G. Schiaparelli, Die Astronomie des A. T., übersetzt von *W. Lüdtke*, Giessen (wann?).

Bemerkungen zur Originalaufgabe erlauben. Das Buch behandelt Erde, Himmel, Sterne und Zeitrechnung (p. 112—96). Der Verf. kennt die Bibel nur aus Uebersetzungen u. s. w. und hebt die Unsicherheit einzelner Wortbedeutungen hervor. In Bezug auf historische Kritik gehören seine Gewährsmänner natürlich der Linken an. In der chronolog. Partie beruft er sich oft auf Ideler (p. 187: der Talmud. Tractat „Erichin"). Die Sabbatperiode von 49 Jahren nähere sich sehr dem Metonschen Cyklus, sei aber nur aus dem Princip der Siebenzahl hervorgegangen (p. 194), wie die astrologische Bedeutung der sogen. 7 Planeten nicht aus empirischer Beobachtung (p. 165). — „Es ist keine kleine Ehre für die jüdische Nation, die astrologische und jede andere Art von Divination als Irrtum erkannt zu haben" (p. 66). — Die Bezeichnung der Monate durch Ziffern trat mit der Errichtung des Salomon'schen Tempels ein. (p. 133ff.).

59. **W. Lüdtke**, der Bericht des Harun ben Jahja über Rom. Aus den Römischen Mitteilungen 1904, S. |132—41, teilt Einiges aus I. Marquart, Osteurop. u. ostasiat. Streifzüge, Leipzig 1903, S. 260—69, mit und bespricht es mit Benutzung anderer Quellen. S. 140 wird bemerkt, das Material zu Nachrichten über abendländische Hauptstädte in orientalischen Schriften stamme aus Mitteilungen jüdischer Handelsleute (Jakut bei Guidi, La descrizione di Roma ecc., im Archivio della Soc. Rom. di Storia Patria I, 173—217 § 4). Rosen (Zapiski costonc. . . . archeol. t. 11, 1899, p. 393 A. 2, 400ff) weist einen merkwürdigen Abschnitt des türk. Textes [einer Beschreibung Roms, bei V. D. Semionow, Tür. Legend. etc. Petersb. 1898] als jüdische Fabel nach, und folgert daraus, dass die Juden vielleicht (!) stärker an der Verbreitung dieses ganzen Legendenkreises beteiligt waren, als man bisher annahm". Da ich nicht russisch verstehe, muss ich die nötige Prüfung dieser Combinationen denjenigen empfehlen, die es verstehen. Mangelhaft und einseitig ist die Bemerkung über die Bezeichnung Roms durch בני אלאצפר (das sind die Kaiser als *Flavii*) nnd אדום = Esau, (s. Jew. Lit. p. 291 n. 44, HB. XV, 64[1]). Dass in der Legende von den 550 Widdern, die Jakob dem Esau gibt u. s. w., der „Hass der Juden" gegen Rom sich kundgebe ist nicht correct"; doch führt dieses auf das allgemeine Thema über die Gestaltung jüdischer Aggadot und Midraschim in der arabischen Literatur, das einer Monographie bedarf.

60. **Max Goldstaub**, Physiologus-Fabeleien über das Brüten des Vogels Strauss (Sonderabdr. aus Festschrift Tobler, Braun-

[1]) Sachau hat seine Hypothese zurückgenommen.

schweig 1905), S. 172: **Gerson** b. Salomo „wird als Catalano bezeichnet“ im Art. Jüd. Lit., vielmehr auf dem Titel des Buches; die ausführliche Behandlung der Quellen in Hebr. Uebers. S. 9–16 blieb dem Verf. unbekannt.

61. Pavel Rammingen, Gedanken eines deutschen Edelmanns, Berlin 1904 (44 S.), ist eine Erweiterung von: „Gedanken eines Cavaliers“ Berlin 1887 (29 S.). Der Verf. behandelt die **Judenfrage** von einem unparteiischem Standpunkte.

Bibliographische Miscellen.

Von **A. Marx.**

בית תפלה Saloniki 1582.

Das Titelblatt dieses gänzlich unbekannten Gebetkommentars von Isaac Arojo[1]) lautet: בית תפלה והוא פירוש תפלות כל השנה יסדו חברו וגם חקרו החכם השלם הכולל כמה״ר יצחק בכה״ר משה נ׳ ארויו זלה״ה נדפס. . . בבית דוד בכה״ר אברהם אזוביב זלה״ה בשאלנוקי היתה התחלת המלאכה המפוארה ח״י לכסליו שנת ה׳שם ג׳ואל ישרא׳ל[2]) (13. Dec. 1582). 54 Blatt 12°. Der Druck ist sehr schlecht, vielfach kaum lesbar. In der Vorrede sagt der Verfasser, dass er nur in möglichster Kürze die Gebete erklären wolle, da diese vielfach von den Betenden nicht verstanden würden. Er gehe nur auf den einfachen Sinn (על דרך הפשט השכליי הנגלה שלא על דרך הסוד הנסתר) ein, abgesehen von einigen Stellen, die man nur בדרך הסוד erklären könne. Das Büchlein behandelt die täglichen Gebete, die für Sabbat sowie die תפלות für die Feiertage. Es beginnt mit פירוש הקדיש mit dem Worten הנה בקדיש יש לשאול ו׳ שאלות. Der Verfasser citiert sehr häufig Maimonides (auch הרב) und zwar den Moreh. Ausserdem notierte ich beim Durchblättern je ein Citat aus Gersonides מלחמות ה׳ und Abudraham.

סדר נכון Mantua 1667, 1740.

סדר נכון מסליחות ופיוטים חדשים עם ישנים להתפלל ולהתחנן בכל ערב ראש חדש בשחרית ומנחה ובתעניות שובבים ומנחת חדש אלול וימי תשובה מדי שנה בשנה הובא אל הדפוס ע״י הבחורים הנחמדים ממונים מחברת **מעירי השחר** מק״ק אשכנזי ה״ה . . . . עובדיה מארון יצ״ו וחבירו . . . . יחיאל יצ״ו בכמ״ה יעקב מאיטליאה יצ״ו שנת **מהזכת** בכור כפיך נדפס פה מנטובה בבית האחים בני כמ״ר יהושע מפרושת ז״ל על יד יהודה שמואל בנו (5) + 40 + 24 ff. 12°. Am Schlusse wird als der eigentliche Ordner der שליח צבור מבית הכנסת הדולה אשכנזית Josua Gerson Levi bar Nehemia und als Corrector der בחור נבון ומשכיל Jehuda ben Elieser Briel (באריאל) angegeben. Der Druck wurde ר״ח אדר 1667 beendet. Die Vorrede zeichnet akrost. קלונימוס. Die Pagination beginnt mitten im Texte. Unsere Bibliothek erwarb das Buch kürzlich von E. Deinard. Eine zweite Ausgabe besitzen wir aus der Halberstam'schen Bibliothek. Hier ist der Titel der ersten vollständig abgedruckt und hinzugefügt ועתה נדפס שנית עם איזה דברים נוספים פה מנטובה כי עת בבית . . . רפאל חיים מאיטליה. Das Nachwort fehlt hier.

---

[1]) Ueber den Verf. vgl. Steinschneider C. B. Sp. 1139.

[2]) In Cat. Schwager Husiatyn 2 No. 30, woher unser Exemplar, irrtümlich שכ״ג.

Verantwortlich für die Redaktion: Dr. A. Freimann in Frankfurt a. M.
Für die Expedition: J. Kauffmann, Verlag in Frankfurt a. M.
Druck von H. Itzkowski in Berlin.